

Araştırma Makalesi / Research Paper

AZERBAYCAN EDEBİYATINDA 1980'Lİ YILLARDA HİKÂYE

Ayvaz MORKOÇ*

Öz

Azerbaycan edebiyatında 1980'li yıllardaki hikâye, ilk bakışta 1960 nesrinin devamı gibi görünür. Oysa dikkatli gözle incelendiğinde kendine özgü hususiyetler taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu yıllarda hikâye kaleme alan edipler, Sovyet idaresinin baskıcı uygulamalarının değişmesini arzuluyorlardı. 1980'li yıllarda radikal yenilikler yapmaya çalışan müellifler, millî ve manevî konuları hikâyenin temel unsuru hâline getiriyorlardı. Azerbaycan edebiyatında 1960 nesrini kendine örnek alan 1980'li yılların hikâyecilerinin taklitçilikle suçlanarak tenkit hedefine yerleştirildiği görülür. Azerbaycan'da hikâye türünün 1980'li yıllarda başarılı bir gelişme çizgisi izlediği söylenebilir. Yaş bakımından birbirinden farklı olan edebî nesiller, aynı yıllarda ürün vermiştir. Yaşlı nesle mensup İlyas Efendiyev, İsmail Şihli, İsa Hüseyinov, Sabir Ehmedli; hikâye vadisinde ilginç örnekler vermeyi sürdürürler. Gerçekte 1960 nesri temsilcileri olan Mirza İbrahimov, İsi Melikzade, Anar, Ekrem Eylisli ile Elçin; başarılı hikâyeleriyle dikkat çekerler. Benzer biçimde 1970'li yıllardaki performanslarıyla öne çıkan Vagif Nesib, Şahmar Ekberzade, Mövlud Süleymanlı, Ramiz Rövsen, Seyran Sehavet, Afag Mesut gibi isimleri saymak gerekir. 1980'li yıllardaki hikâyelerde ülkedeki sistem eleştirisinden ziyade birey öne çıkarılır. Kendi iç dünyasında ikilemler yaşayan hikâye kahramanları, kendilerine ve topluma yabancılaşmış şahıslar olarak tasvir edilir. Hikâye konusu hâline getirilen alkolizm, adam kayırma, rüşvet gibi zaafılar eleştirilir. Bu yıllarda din ve milliyet kavramlarının çokça kullanıldığı ve Azer-

Geliş Tarihi/ Date Applied: 06.02.2022

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 07.03.2022

Makalenin Künyesi: Makalenin Künyesi: Morkoç, A. (2022). "Azerbaycan Edebiyatında 1980'li Yıllarda Hikâye". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 54, 93-126

DOI: 10.24155/tdk.2022.208

Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı öğretim üyesi, ayvazmorkoc@gmail.com. Manisa/Türkiye.

ORCID ID: 0000-0002-9470-9656

baycan Türk halkının, millî şuurunu yükseltmek gayesiyle bu kavramlara hususi değer verdiği görülür. 1980'li yılların anlatılarında tercih edilen mekânların da âdeta bireysel kimlik kazandığı söylenebilir. Bu zaman kesitindeki hikâyelerde şahıs kadrosu, konu yelpazesi ve mekân tercihlerinin 1960 öncesi dönemle karşılaştırıldığında köklü değişikliğe uğradığı görülür. Netice olarak kanaatimizce kaleme alınan hikâyeler millî meseleleri daha fazla öne çıkarmış, ülkenin bağımsızlığına giden yolu açmış ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasına katkı sağlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan edebiyatı, Azerbaycan hikâyeciliği, 1980'li yıllarda hikâye.

“Story” in Azerbaijani Literature in the 1980’s

Abstract

At first glance, the story of the 1980’s in Azerbaijani literature appears to be a continuation of the 1960’s prose. When viewed closely, though, it becomes clear that it has its own peculiarities. During those years, storytellers hoped for a shift in the Soviet government’s oppressive practices. The people who attempted radical improvements in the 1980’s made national and spiritual issues the central theme of the story. It is clear that storytellers in the 1980’s who utilized 1960’s prose as an example in Azerbaijani literature were accused of imitating it and were chastised. In the 1980’s, Azerbaijan’s story genre went through a period of rapid development. Literary generations that differed in age produced works in the same years. The representatives of previous generations, namely İlyas Efendiyev, İsmail Şıhlı, İsa Hüseyinov, Sabir Ehedli, continued to provide noteworthy examples in the story genre. In reality, Mirza İbrahimov, İsi Melikzade, Anar, Ekrem Eyllisli, and Elçin, all of whom symbolize 1960’s prose, attract attention with their successful stories. Similarly, Vagif Nesib, Şahmar Ekberzade, Mövlud Süleymanlı, Ramiz Rövşen, Seyran Sehavet, and Afag Mesut should be highlighted for their outstanding accomplishments in the 1970’s. In 1980’s stories, the individual was emphasized rather than the country’s system being criticized. The story’s heroes, who are trapped in their inner worlds, were depicted as people who are cut off from themselves and society. Alcoholism is introduced into a story. Nepotism and bribery are cited as flaws. Religion and nationality are frequently utilized notions, and the people of Azerbaijan place a high emphasis on both concepts in order to raise their national awareness. It could be stated that the favored locations in 1980’s narratives nearly had their own identity. When compared to the period prior to 1960, the cast of characters, the breadth of subjects, and the preferences of the location underwent radical changes. Written examples, it may be argued, emphasize national issues more, paved the path for the country’s independence, and set the foundation for the Republic of Azerbaijan’s establishment.

Keywords: Azerbaijani literature, Azerbaijani storytelling, story in the 1980’s.

Giriş

Azerbaycan’da hikâyeciliğin 1980’li yıllardaki genel durumu hakkında isabetli değerlendirmelerde bulunabilmek için ekol olarak ortaya çıkan “edebiyatta 1960 nesri” hakkında yeterli bilgiye sahip olmak gerekir. Bu yıllardaki hikâye, ilk bakışta 1960 nesrinin doğal bir devamı gibi görünüyordu. Ancak kendine özgü nitelikleri ve orijinal gelişme çizgisi mevcuttu. 1980’li yılların yazarları edebiyatta var olan gerçekliğin, Komünist Partisi’nin güdümünde belirlenen gerçekler olmadığını dile getirmeye başlamışlardı. Edebiyatın artık 1930’lu yıllardaki katı kuralcı anlayıştan uzaklaşması gerektiğini savunuyor, bu yolda eserler veriyorlardı. Millî ve manevi değerleri hikâyenin temel unsuru hâline getiren bu yazarlar, hikâye sahasında köklü değişiklikler yapmaya girişmişlerdi.

1960 nesri temsilcileri, yenilikçi görüşlerinden dolayı egemen Sovyet anlayışı taraftarı edebiyatçılar tarafından eleştiri hedefi hâline getiriliyordu. Onlara yöneltilen esas suçlama, sosyalist realizminin ilkelerinin dışına çıkmalarıydı. 1960 nesrinde şekil ve içerikte meydana gelen değişim, dönemin şartları gereği ortaya çıkan kısmi serbestlikten kaynaklanıyordu. Esasen görülen rahatlama, hâkim ideolojinin edebiyat anlayışında radikal değişme olduğu anlamı taşııyordu (Adıgüzel, 2018: 92). Rejim tarafından uygulanan siyasi baskı önceki yıllara kıyasla sadece bir miktar gevşemişti. 1960 nesrinin belirgin niteliklerinden biri, Azerbaycan hikâye ve romanında yeni bir ekol meydana getirmiş olmasıydı. Dönemin yazarları kendilerinden sonra ortaya çıkan edebî nesli etkilemekle kalmıyor, eserleriyle onlara ilham ve taklit kaynağı oluyordu. Uzun zamandan beri gerek üslup, gerekse tema yönünden taklit edilen bu ekol, kanaatimizce seviye olarak henüz aşılamamıştır.

1960 nesrini taklit eden 1980’li yıllar ve ardından gelen edebî nesil, baştan beri Azerbaycan edebiyat dünyasında keskin ifadelerle tenkit ediliyordu. Eleştirilenler, 1960 nesrini örnek alan yazarların bu tutumla edebiyata yeni bir şey kazandıramayacağını iddia ediyorlardı. Buna karşılık 1960 nesrinin temsilcilerinden Anar, önceki dönemlerde hüküm sürmüş edebî ekollerden etkilenmenin yanlış olmadığını söylüyordu. Azerbaycan edebiyatında 1980’li yıllardan itibaren hikâye kaleme alan ediplerin, 1960 nesrine kıyasla işlerinin kolay olduğu söylenebilir. Zira kendilerinden önce çok zor şartlar altında eser vermiş 1960 nesri bulunmaktadır (Adıgüzel, 2018: 92-93).

Azerbaycan’da bağımsızlık dönemi edebiyatının ortaya çıkmasında yüzyıl başında beliren millî fikirlerle birlikte 1960 ile 1980’li yıllar arasındaki edebiyatın da doğrudan tesiri vardır. Bu döneme ait zengin metinler sayesinde Azerbaycan edebiyatı 1990’lı yılların zor ve karmaşık atmosfer-

rinde bağımsızlık düşüncesini muhafaza etmiştir. Bu düşünce, edebiyatı şekillendirerek “millî istiklal edebiyatı” zeminini kuvvetlendirmiştir (Hebibbeyli, 2016: 8-9).

1. Azerbaycan Edebiyatında Hikâye Türü Üzerine Fikirler ve Tartışmalar

Rusya’da Sovyetler Birliği’nin kuruluşunun ardından, yeni bir insan tipinin, yeni sosyalist toplumun ve Sovyet kültürünün oluşturulması hedeflenmiştir. Temel ilkeleri Komünist Partisi ileri gelenleri ile sosyalist teorisyenlerce belirlenen yeni bir toplumsal yapılanma programı oluşturulmuştur. Programın uygulamaya geçirilmesinde sanatçı ve edebiyatçılara ağır sorumluluklar yüklenir. Bu amaçla, sosyalizme has bir akım olarak ortaya çıkan “sosyalist realizmi” gündeme getirilir. Tüm sanatçı ve edebiyatçılar, belirlenen dar çerçevede eser vermek zorunda bırakılır.

Sosyalist realizmi akımı Sovyetler Birliği’nde hem yeni insan tipinin hem de yeni sosyalist toplumun şekillendirilmesine yönelik çalışmalarda elverişli bir araç olarak kullanılmıştır. Eserlerin biçim, içerik ve düşünce yönünden yeni Sovyet toplumuna uygun olmasına özen gösterilir. Sosyalist realizminde sanatın sosyal işlevinin olması, yalın sanatı öne çıkarması, sosyal fayda sağlaması ve modernizme zemin hazırlaması temel amaçlardandır. Bu akımın 1932’den sonra toplumun her kesiminden aydına hitap edecek bir ağırlığa sahip olduğu görülür (Uygun, 2005: 23-30).

Sovyet dönemi Azerbaycan nesri ağırlıklı olarak hikâye, povest ve romandan oluşan üç türle temsil edilmiştir. Edebiyat çevrelerinde “hırda janr” biçiminde nitelenen hikâyenin, Azerbaycan’da “nesrin küçük türü” olarak kabul edildiği görülür. Ülkede hikâyeye povest ve roman kadar değer verilmemesi, kanaatimizce yaklaşımdaki çelişkiden, başka bir ifadeyle hikâyenin “küçük tür” olarak görülmesinden kaynaklanır.

Elçin Efendiyev, Azerbaycan nesrinin 1970’li yıllardaki gelişme çizgisinden söz ederken povestin analitik yapısının, romanın sentetik içeriğinin daima dile getirildiğini, buna karşılık sürekli “hafife alınan” hikâyenin, hak ettiği değeri görmediğini belirtir. Edebiyat eleştirmenlerinin povest ve romanı öteden beri daha yüksek seviyede konumlandıklarını, hikâyeyi küçümseyerek “hayatı yansıtan bir damla” olarak nitelendirdiklerini hatırlatır. Elçin, bu yaklaşımı ilmi metodoloji yönünden hatalı görür. Ona göre farklı estetik unsurları kullanan hikâye türü, hayatın karmaşasını ifade etmeye çok uygundur (Salamoğlu, 2012: 313; Efendiyev, 1981: 79). Bu sebeple hikâyeyi dönemin sosyal hayatını tüm renkleriyle yansıtan mozaik olarak görmektedir. Zira mozaik, küçük ve zarif parçalardan oluşmaktadır. (Salamoğlu, 2012: 313). Damlalar nasıl birleşip okyanusu meydana getiri-

yorsa, insanların farklı yönlerini ele alan hikâyeler de birleşip Azerbaycan toplumunun panoramasını meydana getirmiştir.

Nesir sahasında 1980’li yıllarda da ilmî araştırmalar yapmayı sürdüren Elçin Efendiyev, hikâyeyi ayrıntılardan arınıp zamanla karakteristik özellikler kazanan, hayatı bütüncül yaklaşımla kuşatan bir tür olarak tanımlar. Hikâyelerde ülkenin mevcut sosyal ve ahlaki meselelerinin önceki yıllara kıyasla daha geniş çerçevede ele alındığını ifade eder. Çağdaş Azerbaycan hikâyesinin halk nezdinde yüksek kabul görmesinin 4 temel sebebi olduğunu belirtir. Bunlar;

1. Konu çeşitliliğinin bulunması,
2. Toplum meselelerinin çok yönlü biçimde ele alınması,
3. Hikâyedeki şahısların orijinal karakterler şeklinde kurgulanması,
4. Hikâye sahasında sanatkârlık ve estetik olgunluğun yüksek seviyeye çıkmış

olması (Efendiyev, 1981: 77-78).

1970 ve 1980’li yıllardaki Azerbaycan hikâyeciliği hakkında değerlendirme yaparken elbette yayımlanan tüm hikâyelerin içerik ve sanatkârlık yönünden mükemmel olduğunu söylemek doğru değildir. Bu yıllarda müelliflerin hikâye sahasına çokça rağbet ettikleri, âdeta “akın” hâlinde hikâye yazmaya yöneldikleri görülür. Hatta farklı türlerde kalem oynatan bazı ünlü ediplerin hikâye yazma modasına uyararak şekil ve içerik yönünden zayıf örnekler verdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bazı edebiyat eleştirmenlerinin gerçek hikâye niteliklerinden uzak bu metinlere göz yumduğu, sırf egemen ideolojiye uygun olduğu için övücü değerlendirmeler yaptığı görülür.

Eleştirmen kimliğiyle tanınan Vagif Yusifli (d. 1948), “Dövrün Mozaikası” başlıklı makalesinde Azerbaycan edebiyatında hikâyenin 1970 ve 1980’li yıllardaki gelişme çizgisi hakkında değerlendirmeler yapar. Matbaa yüzü gören hikâyelerden somut örnekler veren Yusifli, edebiyatçılarda Azerbaycan hikâyecilik geleneğine güçlü bağlılık bulunduğunu bildirir. Konu hakkındaki görüşlerini açıkça dile getirir. Çağdaş hikâyedeki başarıyı getiren derin fikirler, halkçı yaklaşım, veciz söyleyiş, psikolojik derinlik gibi hususların kaynağının klasik hikâyelerden geldiğini belirtir. “*İdeyalılıq, xelqilik, dövrün zamanın en mühüm metlelerini yığcam şekilde ümumileşdirmek, lakoniklik, psixologizme meyl klassik hekayelerimizden gelir*” (Yusifli, 2984: 3). Türün geleneğe yaslanmakla birlikte yenilikçi kimliğini koruduğunu söyleyen Yusifli, yazarların geleneksel konulardan ve kalıplaşmış tahkiye üslubundan uzaklaşarak yeni söylem arayışında olduğunu belirtir. Hikâye türünde yenilik düşüncesinin zamanla bu yılların

temel anlayışı hâline geldiğini vurgular. Yusifli'ye göre son yıllarda gün yüzüne çıkmış pek çok hikâye, hem içeriğindeki çatışmalar hem de hikâye karakterlerinin zenginliği bakımından olumlu yönden dikkat çekmektedir (Yusifli, 1984: 5).

Azerbaycan'da eskiden beri edebiyatta büyük problemlerin yalnızca iri hacimli eserler aracılığıyla dile getirilebileceği anlayışı hâkimdir. Ancak 1980'li yıllardan itibaren bu düşüncenin değişmeye başladığı söylenebilir. Hikâyenin karmaşa ve tezatlarla yüklü yeni toplum hayatını yansıtmada çok elverişli olduğu görüşü ağırlık kazanır. 1980'li yıllarda eleştirmenler edebî eserlerin çağdaş toplumun sorunlarını veciz biçimde dile getirmesini, olay ve tasvirlerin kısaltılmasını talep etmiştir. Sıralanan niteliklere sahip bulunan hikâye, romana kıyasla daha basit olay örgüsü ve içerikle veciz mesajlar verebilme kudretine sahiptir. Roman ile povestlerde ayrıntılı tahlil ve tasvirlerle anlatılan hadiseler, hikâyelerde daha dar kelime kadrosuyla etkili biçimde sağlanabilmektedir. Hikâyede yaşanan muhitin sadece küçük bir parçasının, insan ilişkilerinin yalnızca bir yönünün öne çıkarılması avantaj olarak görülmektedir. Hikâyenin bu niteliklere fazlasıyla sahip olduğu söylenebilir. Bakış açısında ortaya çıkan bu köklü değişme, kanaatimizce hikâyenin yeniden keşfedilmesi anlamını taşır.

Edip ve eleştirmenler Azerbaycan hikâyesi hakkında değerlendirmede bulunurken gerek içerik, gerekse sanatkarlık yönünden dönemin ve türün gereklerine cevap vermeyen çok sayıda örnek bulunduğunu bildirirler. Bu noktada Vagif Yusifli'nin tespitlerinin önemli olduğu görüşündeyiz. Yusifli; matbaadan çıkan hikâyelerin bir kısmının ele aldığı konunun estetik biçimde aktarılmasında ciddi eksiklikler barındırdığını, sanat yönünden aşağı seviyede bulunduğunu söyler. Bazı hikâyelerde ise mühim toplumsal meselelerin ele alınmadığını, şahıslar için dönemin ruhuna uygun karakter portresi çizilemediğini, şahıslar arasında tutarlı bir çatışma oluşturulmadığını belirtir. Ayrıca anlatılarda mevzuların dar ve sınırlı tutulduğunu ifade eder.

Metbuatta çap olunan hekayelerin müeyyen gismi mövzunun bedii helli ve senetkarlık bakımından gane edici deyil, aşağı seviyededir. Onlarda mühüm ictimai meseleler galdırılmır, maraqlı bedii konfliktler, dövrün zamanın ruhunu ifade eden dolğun karakterler nezere çarpmır. Hekayelerimize has olan diğer nöksan da mövzu mehdudluğudur (Yusifli, 1984: 3).

2. 1980'li Yıllarda Hikâyelerde Kullanılan Temalar

Azerbaycan'da 1980'li yıllarda çok sayıda roman yazılmış olmakla birlikte epeyce hikâye de kaleme alındığı görülür. Bu yıllarda hikâyenin başarılı bir gelişme çizgisi gösterdiği anlaşılmaktadır. 1970'li yıllardan itibaren hikâyeye gösterilen "küçümseyici ve dışlayıcı" yaklaşım ne yazık ki

1980’li yıllarda kısmen devam eder. Eleştirmenler ağırlıklı olarak roman ve povest üzerine yoğunlaşırken hikâyeye yeterince ilgi göstermezler. Kanaatimizce gerek yazarların hikâyeye yaratıcılığı gerekse hikâyeciliğin katettiği gelişmeler, eleştirmenler tarafından yeterince ele alınmamıştır.

Hikâyeciliği çok yönlü biçimde irdelediği değerlendirme makalesinde Vilayet Guliyev (d. 1952), hikâyeye türünün Azerbaycan edebiyatındaki yerini belirginleştirmeye çalışır. Eleştirmen Guliyev uzun yıllar “roman”, “povest”, “hatıra” hatta “mensur şiir” türüne hususi değer verildiği hâlde hikâyenin unutulduğunu söyler. Bu yanlış tutumun ancak 1980’li yıllarda belli ölçüde değiştiğini ifade eder (X. Gurultay, 1998: 133-150).

1960’lı yılların başında “repressiya” anlayışının zayıflamasının ardından tüm Sovyetler Birliği edebiyatında olduğu gibi Azerbaycan edebiyatında da güçlü yenileşme hareketi başlamıştı. Repressiya uygulamasının sert biçimde eleştirilmesiyle birlikte hem Sovyet insanın reel dünyasında hem de manevi değerler sisteminde köklü değişiklikler görüldü. Roman ve hikâyelerde yapay biçimde kurgulanmış kahramanların toplumdaki gerçek insandan ziyade birer kuklaya benzediği anlaşılıyordu. Böyle basmakalıp nesir örneklerinin verilmesine sebep olan anlayış yavaş yavaş terk edildi. Yeni bakış açısıyla kaleme alınan başarılı örnekler kısa zamanda kendini gösterdi.

İlk olarak Enver Memmedhanlı (1913-1990) ile İlyas Efendiyev’in (1914-1996) hikâyelerinde izlenen yenileşme, İsa Hüseyinov’un (1928-2014) *Yanar Ürek* isimli romanında iyice belirginleşti. Ekrem Eylisli’nin (d. 1937) *Adamlar ve Ağaçlar* ile Anar’ın (1938) *Ak Liman* başlıklı eserlerinde başarılı örnekler hâlinde ortaya çıktı. Ardından Elçin (d. 1943), İsi Melikzade (1934-1995) ve Sabir Azeri (1938-2010) gibi yazarların kaleminde güçlü bir akım hâline geldi. Eserlerde önceki yapay kahramanların yerini gerçek ve canlı karakterler almaya başladı. Yazarlar hadiselerin kötü yönlerini eleştiri hedefi hâline getiriyor, toplumdaki türlü olumsuzlukları ifşa etmekten çekinmiyorlardı. Rüşvet, ikiyüzlülük, dalkavukluk, hırsızlık gibi ahlaki zaafılar artık gözler önüne seriliyordu. Sovyet idaresi tarafından zorla dayatılan karakterler arasındaki “çatışmazlık ilkesi” artık son bulmuştu.

1980’li yılların genç kuşakları seleflerinin açtığı yenileşme çığırını iyice genişletiyorlardı. Edebi akım hâline gelen bu hareketi daha da güçlendirecek yenilik arayışlarına hız veriyorlardı. Ele alacakları konular zaten hazırды. Yeni konulara uygun yeni üsluplar ortaya konuluyordu. Yazarlar daha serbest hareket ediyor, eskiye kıyasla kısmen özgür atmosferde kalem oynatıyorlardı. 1980’li yıllarda yeni edebi akım artık kendi şahsiyetini bulmuştu (Akpınar, 1994: 168)

Hemen belirtmek gerekir ki 1980'li yıllarda Azerbaycan hikâyeciliği ciddi bir gelişme göstermiş, bu sırada yaşça farklı edebî nesillerin yaratıcılığını bünyesinde barındırmıştır. Hikâye sahasında yaşlı nesil temsilcileri olarak İlyas Efendiyev (1914-1996), İsmail Şıhlı (1922-1995), İsa Hüseyinov (1928-1914) ve Sabir Ehmedli (1930-2009) başarılı örnekler yazmaya devam etmektedir. Esasen 1960 nesri temsilcilerinden Mirza İbrahimov (1911-1993), İsi Melikzade (1934-1995), Anar Rızayev (d. 1938), Ekrem Eylisli (d. 1937) ve Elçin Efendiyev (d. 1943) verdikleri olgun hikâyeleriyle dikkat çekmektedirler. 1970'li yıllarda ünlenmeye başlayan Vagif Nesib (d. 1939), Şahmar Ekberzade (1941-2000), Mövlud Süleymanlı (d. 1943), Ramiz Rövsen (d. 1946), Seyran Sehavet (d. 1946) ve Afag Mesud (1957) ile 1980'li yılların başından itibaren matbuatta başarılı hikâyeleriyle görülen Saday Budaqlı (d.1955) gibi şahsiyetlerin ismini zikretmek gerekir.

1980'li yıllarda yayımlanan hikâyeler dikkatli gözle incelendiğinde sistemden ziyade bireye ağırlık verildiği görülür. Anlatı kahramanları, toplumdaki statüleri göz önünde bulundurulmadan hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle bir bütün hâlinde tasvir edilirler. Hem birey-birey hem de birey-toplum çatışması bu yıllardaki hikâyelerde sık sık ele alınır. İç dünyasında türlü sorunlar yaşayan kahramanlar, kimi zaman kendine kimi zaman topluma yabancılaşmış karakterler olarak yansıtılır. Ayrıca toplumun bozulmasına sebep olarak görülen ahlaki zaafılar, hikâye konusu hâline getirilir. Alkolizm, torpil, rüşvet, adam kayırma gibi kavramlar eleştiri hedefine yerleştirilir. Yukarıda ismi anılan zaafılar, Sovyet toplumunun hastalıkları olarak ele alınır. Sağlıklı bir Azerbaycan toplumu görmek isteyen hikâyeciler, halkın zararlı unsurlardan kurtulması uğrunda kalemleriyle mücadele ederler (Adıgüzel, 2007: 284).

Edebiyat dünyasında bazı edipler tarafından “Azerbaycan’ın Dostoyevskisi” olarak nitelendirilen İsa Hüseyinov (Muğanna) (1928-2014), farklı türlerde yazdığı yetkin eserleriyle tanınır. Kalem oynattığı sahalardan biri hikâyedir. Azerbaycan edebiyatında bir akım olarak ortaya çıkan 1960 nesrine mensup isimlerdendir. Gerek üslubu gerek hayatı ele alış biçimi gerekse de farklı bakış açısıyla kendine mahsus özellikler taşıdığı görülür.

1980'li yıllarda eser veren yaşlı nesle mensup İsa Hüseyinov, toplumdaki aksaklıkları yansıtan hikâyeleriyle dikkat çeker. Hüseyinov’un “Felçli” hikâyesinde rüşvetin toplumda neden olduğu yıkım dile getirilir. Hikâyenin başkarakteri Medet, erken yaşta felç geçirerek yürüyemez olmuştur. Yakın arkadaşı olan sovhoz müdürü Oruç’un destek ve yardımıyla iyileşir. İyiliksever kimliğiyle tanınan Oruç, sebebi tespit edilemeyen bir rahatsızlıktan ansızın vefat eder. Vefattan kısa bir süre sonra Medet’in eski

hastalığı nükseder. Yeniden rahatsızlanınca sıkıntılı süreç tekrar başlamış olur. Bir süre sonra Oruç'un oğlu tıp eğitimini tamamlayarak hastanede hekimlik vazifesine başlar. Memme isimli bu genç doktor, uzun çabalaların sonunda Medet'i yeniden iyileştirir. Medet'in gözünde Memme dürüst, ahlaklı bir gençtir. Ancak beklenmeyen can sıkıcı bir durum ortaya çıkar. Memme severek yaptığı işinden olmuş, görevden uzaklaştırılmıştır. Onun rüşvet aldığı iddiasıyla işten atıldığını öğrenen Oruç bu duruma çok üzülür. Evde dinlenmesi gerektiği hâlde hadiseyi etraflıca öğrenmek ve haksızlığı düzeltmek için Bakü'ye gider. Orada önceden vâkıf olmadığı yeni bilgilere ulaşır. Memme'nin işini kaybettiğini, aile ilişkilerinin bozulduğunu, ailesinin dağıldığını öğrenir. Onun hayatını kâbusa çeviren, rüşvet suçlamasıdır. Büyük üzüntü yaşayan Medet, köye geri döner. Hastalığı süratle artınca vücudu tahribata daha fazla dayanamaz ve vefat eder.

İsa Hüseyinov'un "Şappalak" hikâyesinin (Muganna, 2009: 391) ana teması ihanettir. Ermeni kökenli olan Nusret, hikâye anlatıcısının hem komşusu hem de yakın arkadaşıdır. Anlatıda yıllarca ailenin samimi dostu gibi görünen Nusret'in düşmanca tavrı ve ihaneti anlatılır. Anlatıcı; Sime-ray diye seslendiği kız kardeşi Samire'ye değer vermekte, sık sık ziyaretine gitmektedir. Erken yaşta kocasını kaybeden Samire dört çocuğuyla dul kalmıştır. Ermeni olmasına rağmen sürekli Ermenileri kötülemekten geri durmayan Nusret, bu tavrıyla Türk komşularından takdir göreceğini zannetmektedir. Anlatıcı; "Beluga Nüsret" ismiyle anılan bu şahsın göz boyamaya yönelik ikiyüzlü tavrını görmüş, buna rağmen eskiye dayanan arkadaşlık ilişkisini kesmemiştir.

1988 yılında Ermenilerle Azerbaycan Türkleri arasında gerginlikler artmış, yer yer çatışmalar başlamıştır. Ermeniler artık Türklere alenen saldırıp kan dökmektedir. Türklerin katledildiği haberini duyan yazar anlatıcı, Ermeni aileye komşu olan kız kardeşi ve ailesini merak eder. Kardeşinin evinin yakınında ateş seslerini duyunca büyük korkuya kapılır. Bu sırada Nusret sağa sola koşuşturmakta, Türklerin evlerini terk etmelerini istemektedir. Ermeni saldırıları sırasında güya Samire'nin evine sahip çıkacağını söylemektedir. Ancak ortada bir gariplik vardır. Sürekli silah sesleri duyulmasına rağmen kurşunlara ait kıvılcım görülmez. Bunun algı oluşturmaya yönelik bir komplo olduğunu hisseden anlatıcı, hışımla Nusret'in evine girer. Evin içinde önceden kaydedilmiş silah seslerinin yükseldiği teybi bulur. Bu oyunun Türkleri korkutup kaçırarak bölgenin Ermenilere teslim edilmesi amacıyla sergilendiğini anlar. Durumu idrak eden Samire, Nusret'in yüzüne okkalı bir tokat patlatır. Türk komşularına gizli düşmanlık yapan bu adamın suratında Samire'nin beş parmağının izi vardır. Tokat, ihanetin bedelidir.

Edebiyat vadisindeki yürüyüşüne nesir sahasındaki faaliyetleriyle başlayan Sabir Azeri (1938-2010), arka arkaya gün yüzüne çıkan hikâyeleri aracılığıyla geniş halk kitlelerince tanınmaya başlar. Bu yıllarda ağırlıklı olarak çocukluk dönemi ile köy hayatına ait zengin otobiyografik bilgilerden beslenir. “Ovçunun Hatireleri” üst başlığı taşıyan silsile hikâyeleri, onun yaratıcılığında önemli bir dönüm noktası kabul edilir. Bu anlatılar yazarın hayat tecrübelerinin, edebiyat sahasındaki birikiminin hikâye formunda vücut bulmuş şeklidir. Sözü edilen örneklerde 1960’lı yıllardaki nesir eserlerinde canlandırılan köylü karakterleri yoktur. Sabir Azeri, kendi ferdî gözlem ve yaşantılarından hareketle canlı karakterler kurgulamıştır.

Otuza yakın kitabın müellifi olan ve nesir eserleri çok sayıda yabancı dile tercüme edilen Sabir Azeri, 1980’li yıllarda aktif hikâye yazarları arasındadır. Üç buçuk milyon nüsha basılıp tüm Sovyetler Birliği coğrafyasına dağıtılan *Dalanda* isimli romanı, onun edebiyat dünyasında merakla takip edilmesine vesile olmuştur. Sabir Azeri’nin “Güneşe Sarı Geden-de” (Azeri, 1988: 5) hikâyesinin ana fikri dürüstlüktür. Anlatı kahramanı Mustafa, sahtekâr ve ikiyüzlü nitelikleriyle bilinen Settarzade ile birlikte aynı işte çalışmak zorundadır. Merhametli kişiliğiyle tanınan Mustafa, Settarzade’nin samimiyetsiz tavırları ile ahlak dışı davranışlarını içten içe eleştirmektedir. Çıkarıcı olan Settarzade, yönetici konumundaki insanların gözüne girmek, üst mertebedeki bürokratlardan iltimas elde etmek arzusunda. Lojmana taşınma sırası bir kadına geldiği hâlde Settarzade, adam kayırarak evi Kâzım’a vermek ister. Böyle bir haksızlığı kabullenemeyen Mustafa, evi temizlikçi olan kadına tahsis eder. Böylece hak yerini bulmuş olur.

Çocuklarını ahlaklı insanlar olarak yetiştirmeye çalışan Mustafa, onlara haksızlıklar karşısında susmamayı öğretmiştir. Çocuklar, eğitim gördükleri okulda yapılan hukuksuz bir uygulamaya itiraz ederler. Öğretmenler bir generalin oğlu olan öğrenciye babasının statüsünden korkarak hak etmediği yüksek notlar vermişlerdir. Öğrencinin sınıf arkadaşları bu yanlış tutuma itiraz ederek haksızlığın giderilmesini talep ederler. İç dünyasında tezatlar yaşayan Mustafa, dürüstlüğün ileride oğlunun başına büyük işler açabileceğini düşünerek üzülmemektedir. Mustafa, önceden tövbe etmesine rağmen ava çıkar. Karşılaştığı birtakım olumsuzluklar sonucu ölüm tehlikesi geçirir. Bu durumu kendisinin “tövbe bozma” hatasından kaynaklandığına yoran Mustafa, başına gelenin bir ceza olduğunu düşünmektedir. Sabir Azeri, hikâyede Mustafa’nın iç dünyasını canlı tablolar hâlinde gözler önüne sermiştir.

Edebiyat vadisindeki yürüyüşünün ilk yıllarından itibaren hikâye sahasında kalem oynatan İsi Melikzade (1934-1995), Azerbaycan’ın tanınmış

yazarlarındandır. Henüz çocukluk yıllarında sanat ve edebiyata samimi ilgi duyan Melikzade; Azerbaycan hikâyeciliğinde güçlü kalemi, orijinal dil ve üslubuyla dikkat çeker. İlk hikâyeye kitabı olan *Hesretin Sonu*, 1964 senesinde gün yüzüne çıkmıştır. Daha sonra *Özge Anası* isimli ikinci hikâyeye kitabı basılan İsi Melikzade'nin adı bir süre sonra Azerbaycan'ın mahir hikâyecileri arasında zikredilmeye başlar. Hikâyelerinin yanı sıra tenkit ve edebiyat tarihi sahalarda yaptığı çalışmalar geniş okuyucu kitlesi tarafından merakla okunur.

Yazı faaliyetini 1994 yılındaki vefatına kadar kesintisiz biçimde sürdüren İsi Melikzade, Azerbaycan'ın millî ve manevi değerlerini ele alan ürünler vermeye devam eder. 1988 yılından itibaren Azerbaycan'a yönelen Ermeni hücumlarını yakından takip ettiği görülür. Zulmü ve işgali lanetleyen organizasyonlara katılarak bu yolda aktif görevler üstlenir. Melikzade; Azerbaycan nesrinde 1960-1990 yılları arasında cereyan eden gelişme, değişme ve yenileşmeleri bizzat kendi benliğinde yaşamış bir edebiyatçıdır (Morkoç, 2019: 175).

Kısa hikâyelerinde sosyal konular eşliğinde psikolojik karakter tahlilleri yapan İsi Melikzade, bu tavrıyla Azerbaycan hikâyeciliğini zenginleştiren yazarlardan biridir. Anlatıları okuyucular tarafından ilgi ve merakla takip edilen yazar, orijinal konular ve zengin şahıs kadrosu ile dikkat çeker. Bununla birlikte üslubu ve dilinin sadeliği ile çağdaşı olan diğer yazarlardan ayrılır. 1980'li yıllarda kaleme aldığı hikâyelerinde zengin otobiyografik malzeme kullanan yazar, Azerbaycan hikâyeciliğinin önemli isimlerindedir.

1980'li yılların hikâyelerinde rüşvetin hem toplumda, hem de bireyin psikolojisinde yarattığı tahribat ısrarla dile getirilir. Hikâyecilerin amacı Azerbaycan toplumunu bilinçlendirmektir. Helal kazanç ve azla yetinme şeklindeki “kanaatkârlık”, bu yıllarda öne çıkarılan temel konudur. İsi Melikzade'nin çok sayıda eserinde ele aldığı husus “elinde var olanla yetinme” düşüncesidir. Yazarın “Nice Yılın Komşuları” (Melikzade, 1988: 18-23) hikâyesinde toplumda kanaatkârlık fikrinin yok oluşu eleştirilmiş, helal kazancın önemi vurgulanmıştır. Elindekilerle yetinmeyenlerin, günü gelince tüm varlıklarını kaybedebileceği görüşü öne çıkarılmıştır.

Bu yılların hikâyelerinde üzerinde ısrarla durulan konulardan biri liyakatsizliktir. Hak etmediği hâlde yönetici makamına getirilen şahıslar, Sovyet sisteminin büyük zaafı olarak gösterilir. Torpil ve rüşvet mekanizmasının içten çürütmeye başladığı Sovyet düzeninde bazı liyakatsiz insanlar yüksek makamlara gelince etik olmayan bu tutumlarını devam ettirirler. Makamlarını kullanarak rüşvet karşılığında iş yapmaya başlarlar. Melikzade'nin “Ağlama Emican” (Melikzade, 1988: 24-28) hikâyesinde, rüşvet ve

adam kayırma yoluyla yönetici pozisyonuna gelenlerin halka kötü davranması eleştirilir. Hak etmedikleri hâlde makam sahibi olan şahısların halka karşı kibirli davranışları realist bakış açısıyla tasvir edilir. İşleri sürekli yokuşa sürüp rüşvet talep eden bu adamlar, âdeta halkı canından bezdirmişlerdir.

1980'li yıllarda kaleme alınan hikâyelerde namus, toplumu ayakta tutan kutsal bir kavram olarak işlenmiştir. Eşi vefat etmiş kadınlara musallat olup tehdit ve şantajla namuslarına göz dikenler, toplumdaki ahlaki çözümlenin müsebbibi olarak gösterilir. “Bir Mısranın Rüyası” (Eylisli, 1983: 180) adlı hikâyesinde Ekrem Eylisli, halk arasında yaygın biçimde varlığını sürdüren hikâyelerden yararlanarak namus kavramının değerini vurgulamıştır. “*O masalların çoğu; namustan, itibardan, er yolunda, namus yolunda boynunun vurulmasına razı olan güzel kızlardan, gelinlerden, yaşlı ana-babanın hürmetini her şeyden üstün tutan akıllı, gayretli evlatlardan bahsedirdi*” (Adıgüzel, 2007: 69; Eylisli, 1983: 180).

Azerbaycan Türk toplumunda hikâyeciler, 1980'li yıllarda parçalanmış aileler meselesini önemli sosyal sorunlardan biri olarak görmüşlerdir. “Dolaşaların Nevruz Bayramı” (Melikzade, 1988: 29) hikâyesinde İsi Melikzade, dağılmış aile tablosunu etkili cümlelerle tasvir eder. Alkolizmi ülkede aile yapısının bozulmasını tetikleyen ciddi bir mesele olarak görür. Aşırı alkol kullanımının aile bütünlüğünü bozduğu, bundan etkilenen çocukların türlü psikolojik sorunlar yaşadığı belirtilir. “Dolaşaların Nevruz Bayramı” anlatısının ana ekseninde, iyi niyetli ve olumlu tavırlarıyla dikkat çeken Savalan vardır. Bu genç, arkadaşları tarafından çok sevilmektedir. Uzun zamandan beridir mutsuz olan Savalan'ın ailesi alkol yüzünden parçalanmıştır. Eğitim gördüğü yatılı okulda derin üzüntü yaşayan Savalan alkolün dünya genelinde yasaklanması, hatta “içki fabrikalarının yerle bir edilmesi” gerektiğini söyler.

Babam içerdi, sonra anamı da alıştırdı içmeye. Büyük kız kardeşim başka bölgeye kocaya gitti. Ne evimize geliyor ne de beni soruyor. Ant içtim, çalışmaya başladığımda bomba yapacağım. Küçük olacak, ama güçlü olacak. Ne kadar rakı, içki fabrikası var, hepsinin altına bir tane koyacağım. Yerle bir edeceğim o fabrikaları (Adıgüzel, 2007: 70-71; Melikzade, 1988: 29).

Bu yıllarda, insan ilişkileri ile ahlaki değerleri öne çıkaran hikâyeler yazılmıştır. Olumlu insan ilişkilerinin değerlendirildiği “Saman Altından Su” (Süleymanlı, 1986: 10-67), Mevlüt Süleymanlı'nın Azerbaycan Sovyet toplumundaki bozulmayı irdelediği hikâyesidir. Kibirli bir insan olarak tanınan Belli Ahmet kendini zeki, başka insanları cahil olarak görmektedir. Her konuda yalnızca kendini haklı bulmakta, etrafında cereyan eden olaylardan sürekli şikâyet etmektedir. Kolhoz başkanı bir gün Ahmet'i hırsızlık

yaparken suçüstü yakalar. Ceza alacağından korkan Ahmet, suçluluk psikolojisiyle atik davranarak ilgili makama kolhoz başkanını şikâyet eder. Onun halkın malını çalan bir hırsız olduğunu iddia eden dilekçe yazar. Haksız suçlamanın muhatabı olan kolhoz başkanı ne kadar çaba harcarsa da masumiyetini kanıtlayamaz. Görevden alınan eski başkanın yerine yenisi gelir. Belli Ahmet'in beklentisinin aksine yeni başkan olgun kişiliğiyle kısa sürede halk tarafından sevilmiştir.

Yeni başkandan sürekli taleplerde bulunan ve talepleri yerine getirilmeyen Ahmet, onu da düşmanlar listesine dâhil eder. Yeni başkanın kötü yönetici olduğunu iddia eden bir şikâyet dilekçesi daha yazar. “Müzmin şikâyetçi” tavrı bir süre sonra çevresindekilerin onu terk etmesine sebep olur. Etrafında kimse kalmamış, yakın dostları bile ondan yüz çevirmiştir. Ahmet, geçimsiz ve memnuniyetsiz tavırlarıyla çevresindekileri âdeta canından bezdirmiştir. Buna rağmen en büyük arzusu kendisinin veya yakın arkadaşının kolhoz başkanı olmasıdır. Bu amaçla “saman altından su yürütme” olarak nitelendirilebilecek sinsi planlar yapar. Ancak isteklerini bir türlü gerçekleştiremez. Zamanla psikolojik bozukluk seviyesine ulaşan bu olumsuz tavrı, toplumda yalnız kalmasına sebep olacaktır. Ahmet, kendi hayalinde canlandığı olayların reel karşılığı bulunmadığını idrak edemez duruma gelmiştir. İçinde yaşadığı gerçek hayattan kopmuş bir ruh hâline sahiptir. Bu sebeple çevresindeki insanlara karşı saldırgan ve aşağılayıcı tavırlar sergilemektedir. Eşinin kendisini aldattığı zannına kapılarak şüpheler içinde yaşamaktadır. Oysa gerçek olmayan bu düşünceler kendi kafasında ürettiği hastalık derecesindeki kuşku ve vehimler yüzündendir.

Yazarların 1980'li yıllardaki hikâyelerinde din, milliyet, tabiat mevzularını yoğun biçimde kullanmaya başladığı, Azerbaycan halkının millî bilincini artırmak amacıyla bu kavramlara hususi değer verdiği görülür. Dönemin anlatılarında tercih edilen mekânların da âdeta bireysel kimlik kazandığı söylenebilir. Eskiye kıyasla daha az söz edilen kolhoz ve sovhozlar, ekonomik yönleriyle öne çıkarılmaz. 1980'li yıllar hikâyesinde şahıs kadrosu, konu yelpazesi ve mekân tercihleri 1960 öncesi dönemle karşılaştırıldığında köklü değişikliğe uğradığı görülür. Kalemle alınan örneklerin millî meseleleri daha fazla öne çıkardığı, ülkenin bağımsızlığına giden yolu açtığı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki ülkede 1960 nesri temsilcileri büyük zorluklarla mücadele etmek, yöneticilerin ön yargılarını aşmak zorunda kalmışlardır. Bu sebeple 1980'li yıllardan itibaren eser veren hikâyecilerin, kendilerinden öncekilere göre işi daha kolaylaştırmıştır.

Azerbaycan'da 1960 nesrinin kuruluşunu gerçekleştiren isimlerden biri olan İsi Melikzade, kendinden sonraki bazı yazarlar üzerinde iz bırakmıştır. Eserlerinde arka plana itilmiş, küçük, sıradan insanın zorluklarla yüklü köy hayatını, kendine özgü biçimde, çarpıcı ifadelerle işlemiştir (Kastrati, 2020: 70). Onun 1980'li yıllarda edebiyat dünyasında ses getiren hikâyelerinin basıldığı anlaşılmaktadır. “Baryete”, “Bir Göyün Altında”, “Bir Sebet Üzüm”, “Cehiz Güzgüsü”, “İlk Gazane”, “Gatarda”, “Şehli Çemenlerin Işığı”, “Talisman”, “Yahşılığ” gibi hikâyelerin okur tarafından rağbetle karşılandığı görülmektedir. Bu hikâyelerin en belirgin özelliği farklı hayatlara ait yaşanmışlıkların edebi tasvirin merkezine yerleştirilmiş olmasıdır. İsi Melikzade, hikâyelerde insan karakter ve psikolojisini estetik seviyeden ödün vermeden tasvir eder. İnsanın kompleks yapısını ifade ederken farklı psikolojik unsurları kullanan Melikzade, bu tavrıyla okur üzerinde olumlu tesir yaratır.

Eleştirmen Vilayet Guliyev, Melikzade'nin çağdaş insanı gündelik hayat ve sosyal ilişkiler fonunda resmettiğini söyler. Hikâyeler aracılığıyla insanın iç dünyasını ve psikolojik durumunu yansıtmının Melikzade'nin belirgin özelliği olduğunu vurgular. Realist tablolar hâlinde anlatılan “Talisman” hikâyesinde okuyucu âdeta kahramanın yerine otomobil kazası geçirmiş gibi olur. Yazar “Gatarda” hikâyesinde kibirli tavırlarıyla öne çıkan Dadaşov'u, “Çeyiz Güzgüsü”nde kendisi sıkıntıda olmasına rağmen zor zamanlarda herkesin yardımına koşan Nesir'i çok yönlü tasvir eder (Guliyev, 1987: 15-16).

“Gatarda”, İsi Melikzade'nin hem şekil hem de içerik yönünden kuvvetli hikâyelerinden biridir. Edebiyat eleştirmenlerinin bu anlatıyı mercek altına alarak araştırması ve aynı zamanda televizyon filmini çekmesi, eserin başarısını göstermektedir. “Gatarda” hikâyesinin başkışısı Dadaşov, trene bindiğinde vagondakiler üzerinde nüfuzlu bir yönetici tesiri uyanırır. Bu durumdan yararlanmak isteyen Dadaşov, vakit kaybetmeksizin “büyük adam” rolünü oynamaya başlar.

Yine dikkat çekici örneklerden olan “İyilik” (Melikzade, 1986: 81) hikâyesinde İsi Melikzade, hem insani değerleri hem de olumlu insan ilişkilerini öne çıkarmıştır. Anlatıda başkışı pozisyonunda bulunan ve şoförlük yapan Kerim, yolda içi para dolu bir cüzdan bulur. Maddi imkânsızlıklar içinde kıvranan ve yardıma muhtaç olan Kerim'in bulduğu para, tüm ihtiyaçlarını karşılayacak kadar çoktur. Uzun aramalar sonunda cüzdanın sahibini bularak parayı eksiksiz biçimde teslim eder. Parasına yeniden kavuşan adam ne ilginçtir ki Kerim'e hırsız muamelesinde bulunur. Teşekkür etmesi gereken cüzdan sahibinin Kerim'i suçlaması dikkat çekicidir. Böy-

le kötü muameleyi hak etmediğini düşünen Kerim derin üzüntü yaşamış, kendi iç dünyasında sarsıntı geçirmiştir.

Melikzade'nin "Vefa" hikâyesinde üç kişiden oluşan çekirdek aile, anlatının merkezine konumlandırılmıştır. Eserde vefa, itibar, güven, sadakat ve sevgi gibi soyut kavramların akılla birleşerek olgun insanı oluşturması anlatılmıştır. Yazarın burada amacı sadece aile bireylerinin ilişkilerini anlatmak değildir. O, esasen ideal aileyi ayakta tutan manevi ve ahlaki değerleri yeniden gündeme getirmek arzusundadır.

İsi Melikzade'nin "Ohuma. Cemil" hikâyesi tıpkı "Ağlama Emican" hikâyesinde olduğu gibi müziğin insan ruhunda bıraktığı olumlu etkiyi anlatır. Âdeta sihirli bir tesire sahip bulunan müziğin yüceltiği hikâyede, Muğam sanatının insanın duygularını harekete geçiren kudretinden söz edilir. Anlatıda zıt kavramlar üzerinde durulur. Cahillikle âlimliğin, vahşilikle medeniliğin insan karakterinde meydana getirdiği değişim tasvir edilir.

Karşılıksız iyiliğin ele alındığı "Konuk" hikâyesinde (Azeri, 1982, 6) Sabir Azeri, yok olmaya yüz tutmuş misafirperverlik konusunu gündeme getirir. Anlatıda samimi misafirperverlik örneği sergileyen Kâzım'ın, muhatabı tarafından yanlış anlaşılma durumu ifade edilir. Kâzım "tanrı misafiri" olarak ağırladığı profesörü memnun etmek için büyük çaba sarf etmektedir. Onun samimi düşüncesi misafirin rahat etmesi, evden mutlu olarak ayrılmasıdır. Oysa profesör aynı görüşte değildir. Kendisine gösterilen hususi özen ve ağırlamanın karşılık beklentisiyle yapıldığı fikrindedir. Hikâyede profesörün şahsında karşılıksız iyilik olamayacağı, her iyiliğin maddi çıkar beklentisiyle yapıldığı ön yargısı eleştirilmiştir.

1980'li yıllarda üretkenliği üst seviyede bulunan Ekrem Eyllisli, hikâye karakterlerinin iç dünyası ile psikolojik durumlarını ayrıntılı biçimde tasvir etmesiyle dikkat çeker. Yazar "Kür Gırağının Meşeleri" (Eyllisli, 1983: 261-292) hikâyesinde başkişinin iç dünyasını ayrıntılarıyla tasvir eder. Anlatıda kahraman olarak kurguladığı Kadir'in karakter yapısının zaman içinde değişmesini anlatır. Savaş başlamadan önce hatalı işler yapmış bulunan Kadir, hem ailesine hem de köy halkına türlü eziyetler çektirmiştir. 6 yıl sonra köyüne döndüğünde yanlışlarından ders çıkararak tamamen başka bir karaktere bürünmüştür. Kadir ne kadar gayret sarf etse de kendi kişiliğinde ortaya çıkan olumlu değişimi çevresindekilere anlatamaz. Üstelik köye geri dönüşü herkesi tedirgin etmiştir. Başka çıkar yol bulamayan Kadir, dönmek üzere köyden ayrılır.

Eserlerinde millî duygular ve vatan sevgisini yoğun biçimde kullanan Yusif Semedoğlu; eserlerinde, mensubu bulunduğu Azerbaycan Türk kültüründen maharetle yararlanan edebiyatçılardandır. Azerbaycan'da nesir

sahasının velut isimlerinden olan Semedoğlu, çok sayıda hikâye yayımlamıştır. Yazar, “Bayatı Şiraz” (Semedoğlu, 1987: 35) hikâyesinde anlatı kahramanının iç dünyası ile ruhi durumunu tasvir eder. Ömrünü kontrbas çalmakla geçiren ve etrafındakilerin Sebzeli Dayı adını verdikleri şahıs, emektar müzisyenlerdendir. En büyük hayali yeni bir televizyon sahibi olmaktır. Geceleri enstrüman çaldığı eğlence mekânında bazı gençler Sebzeli’ye para vererek Bayatı Şiraz çalmasını talep ederler. Kontrbas gibi bir enstrümanla parçanın çalınmayacağını gayet iyi bilirler. Buna rağmen yaşlı adamla dalga geçerek kendi aralarında güya eğlenirler. Televizyon satın alabilme umudunu gerçekleştirmek isteyen Sebzeli, başarılı olmasa da parçayı çalmaya gayret eder. Kontrbasla çalma denemesi sırasında geçmişi kötü hatıralar bırakmış olan Bayatı Şiraz onun ruhunu acıtır. Üzüntülü günler sinema şeridi gibi gözlerinin önünden geçer. Parçanın yeniden çocukluk yıllarına götürdüğü Sebzeli, eski yılların benliğinde bıraktığı ızdırabı yeniden hissetmektedir.

1980’li yıllardaki dönemde gün yüzüne çıkan hikâyelerde hem toplum hem de bireyin iç dünyası realist bakışla tasvir edilir. Mecazi anlatım tarzı ile mizah ve hiciv üslubu çokça kullanılır. Bireyin iç dünyasını yansıtmadaki ustalığıyla kendini gösteren Anar’ın *Molla Nesreddin-66* ile *Sizi De-yib Gelmişem* başlığı altında topladığı hikâyeleri yoğun satirik içeriğiyle kendini gösterir. Toplumsal sorunları işlerken Molla Nasreddin ekolünden ilham alır. Bu tutumuyla geçmiş, hâl ve gelecek arasında bir kültür köprüsü inşa ettiği söylenebilir. Azerbaycan’ın manevi ve millî varlığını yok sayan düzene karşı eleştirel yaklaşımını mizah yolu ile göstermeyi tercih eder (Atay, 2021: 261-262).

Azerbaycan’da 1980’li yıllarda çok sayıda hikâyesi yayımlanan Elçin Efendiyev (d. 1943) bu örneklerde güçlü gözlem yeteneği, ilginç konu seçimiyle dikkat çeker. Sosyal, siyasi, ahlaki sorunların tasvir nesnesi hâline getirilmesi onun bu yıllardaki hikâyelerinin karakteristik özelliğidir. Gerek “Ayakkabı” gerekse “Bülbülün Nağlı” hikâyelerinde özgürlük fikri, insanın iç dünyasında huzurlu olma düşüncesi, merak uyandırıcı olay örgüsüyle birlikte dile getirilir. “Baladadaş’ın Toy Hamamı” ile “Paris’te Avtomobil Gezası” örneklerinde ahlaki ve sosyal problemler anlatıların ana ekseninde yer alır (Salamoğlu, 2012: 320). Bu hikâyeler geçim sıkıntısından kaynaklanan çıkar çatışmaları temelinde kurgulanmıştır. Çatışmalar eser karakterlerinin psikolojik tepkileri ve iç dünyalarındaki gerginlikler eşliğinde verilir

Eleştirmenler “Baladadaş’ın Toy Hamamı” hikâyesini mercek altına almış, fikir ve estetik yönünden yüksek seviyeli örnek olarak nitelendirmişlerdir. Onlara göre Elçin, esasen basit bir güldürü figürü olan Balada-

daş'ı orijinal bir eser kahramanına dönüştürmüştür. Saf ve temiz karakterli, geniş yürekli olan bu ilginç genç aynı zamanda mağrurdur. Elçin Baladadaş'ın simasında Abşeron civarındaki köylerde yaşayan geniş bir insan kitlesinin manevi dünyasını okuyucuya aksettirmiştir.

Nadir Cabbarov, Elçin'in tüm Azerbaycanlı gençlere mahsus olan mağrurluk, dürüstlük, efendilik gibi kavramları Baladadaş'ın şahsında karakterize ederek okuyucuya yansıttığını söyler (Cabbarov, 1987: 13). Elçin, "Baladadaş'ın Toy Hamamı" hikâyesinde Azerbaycan köylüsünün manevi ve ahlaki durumunu maharetle aksettirmiştir. Anlatı, içerik ve estetik ağırlığıyla Celil Memmedguluzade'nin "Danabaş Kendinin Ehvalatları" hikâyesiyle benzer özelliklere sahiptir. Kanaatimizce ülkede Mirze Celil'in zirveye çıkardığı hikâyecilik geleneğinin 1980'li yıllarda muvaffakiyetle devam ettirildiği söylenebilir.

Celil Memmedguluzade'nin hikâyecilik çizgisini sürdürenlerin başında Elçin gelir. Onun hikâyelerinde ahlaki meseleler; millî hafıza, millî gelenek ve millî varlık kavramları eşliğinde yansıtılır. O; zararlı âdetlere, anlamsız çatışmalara ve kan davasına eleştirel bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Elçin'e göre Azerbaycan'da neredeyse 1000 yıldan beridir yürürlükte bulunan törelerin faydalı olanları muhafaza edilmeli, zararlı olanlar ise süratle terk edilmelidir. Müslüman Türk toplumunda törelere bağlılığı yüksek değer olarak gören yazar, bu tavrın ailelerde devam etmesi gerektiği düşüncesindedir.

"Paris'te Bir Avtomobil Gezasi" hikâyesinin ana ekseninde yer alan aile; yozlaşma eğilimine girmiş, sahip olduğu toplumsal değerlerden uzaklaşmıştır. Bu ailenin reisi Kerim Muallim'dir. Zamanla karşılıklı saygı ve sevginin tükendiği bu ailede manevi bağlar epeyce zayıflamıştır. Neredeyse tüm aile bireyleri bencilce tavırlar sergilemektedir. Hikâye, ibretlik hadiseler üzerine kurgulanmıştır. Kerim Muallim'in fizik uzmanı olan damadı Salman Bey, tecrübe kazanmak için Paris'e gider. Orada ağır bir trafik kazası geçirir. Otomobilin sahibi olan şirket hem Selman'ın tedavi ücretini hem de onun refakatçiliğini üstlenecek bir yakının masraflarını karşılayacağını beyan eder. Önceden Salman'a değer vermeyen aile bireyleri ne hikmetse ona refakat etmek için birbirleriyle yarışmaya başlarlar. Amaçları hastayı iyileştirmek değil, merak ettikleri Paris'e gitmektir. Sonradan mektup gönderen Salman sağlığına kavuştuğunu, artık refakatçiye ihtiyacı kalmadığını bildirir.

Yazar hikâyenin baş kısmında aile bireylerinin birbirlerine karşı bencil ve samimiysiz tavırlarını eleştiri hedefine yerleştirmiştir. Tasvirler aracılığıyla bireylerin davranışlarını, psikolojik durumlarını ilgi çekici bir söylemle aktarır. Paris'e kimin gideceği konusunda dahi ortak karara varama-

yan aile bireyleri arasında tartışma çıkar. Anlaşmazlık kısa sürede çatışma, küsmeye ve evden ayrılma seviyesine ulaşır. İdeal bir çağdaş ailede olmaması gereken bu tür çatışmalar Elçin'i rahatsız etmektedir. Artık tüm toplumda rutin anlaşmazlık olarak görülen bu durumu yazar, ailenin geleceği için ciddi sosyal tehlike olarak görmektedir. Anlatıda "manevi cılızlaşma" olarak nitelendirdiği bu yanlış gidişi maddi imkânsızlıkla ilişkilendirmiştir.

Farklı edebî türlerde kalem oynatan Vagif Nesib (d. 1939), ülkede daha çok hikâyeci kimliği ile tanınır. Orijinal konular ve zengin içeriğiyle dikkat çeken eserlerinde millî bilinç, millî duygular ve manevi temizlik ön planda tutulmuştur. Hikâyelerde sevgi ve ahlak kavramlarına ağırlık verildiği, insanın iç dünyasının yansıtılmaya çalışıldığı görülür. Sıradan insanın hayatı ve psikolojik durumunu tasvir eden Vagif Nesib, okuyucuları eser kahramanının sevinç ve kederine ortak etmeye çalışır.

"Omaroğlu'nun Gayıtması" hikâyesinde Vagif Nesib, yakın çevresi tarafından ihanete uğrayan ve haksız biçimde repressiya kurbanı edilen bir adamın iç dünyasını anlatır. Omaroğlu 20 yıl sonra köyüne geri döner. Kulaktan kulağa yayılan dönüş haberi köydeki insanların büyük kısmını huzursuz eder. Omaroğlu 20 yıl önce Eskipara köyünde "köy başkanı" olarak çalışmış, dürüst ve adaletli bir şahıstır. O yıllarda yakın çevrede büyük kıtlık baş gösterdiğinde köylülerin aç kalmaması için büyük çaba sarf eder. Kıtlık için bir çıkış yolu arar. Köyün nüfuzlu aksakallarına danışarak onların tavsiyesiyle fazladan yüz hektarlık sahada tahıl ektirir. Bu karar bütün köylülerin oy birliğiyle alınmıştır. Onun tek amacı bütün köy halkını açlıktan kurtarmaktır. Ancak ne hikmetse sonradan aksakallar ağız değiştirerek Omaroğlu'nun kimseye danışmadan bu kararı aldığını söylerler. Suçsuzluğunu bir türlü kanıtlayamayınca köylülerin iftirasıyla hapse atılır. Eşi ile üç yaşındaki çocuğu sahipsiz kalır. Türü hilelerle hapse gönderilen Omaroğlu, 20 yıl boyunca büyük sıkıntılarla mücadele ettikten sonra köyüne geri döner. Onu haksız ithamlarla mahkûm eden köylüler telaşa kapılmışlardır. Zira onun intikam almasından korkmaktadırlar. İhanet edenler arasında bizzat karısı da vardır. Omaroğlu hapse girdikten kısa süre sonra karısı alelacele başka bir adamla evlenir. Bu anlatıda yer alan şahısların neredeyse tamamı Omaroğlu'na ihanet etmiştir. Hikâyede 1930'lu yılların dehşet yüklü hadiseleri tasvir edilmiştir. Repressiya kurbanı edilerek haksız yere uzun yıllar hapiste tutulan Omaroğlu, gönülden bağlı olduğu köyüne yeniden dönmeyi tercih eder. Ancak o artık farklılaşmış, tamamen değişmiş bir insandır. Bu hikâye aracılığıyla Azerbaycan toplumunda repressiya hadiselerinde yaşanan mağduriyetler Omaroğlu'nun şahsında tasvir edilmiştir.

Yaptığımız inceleme neticesinde Vagif Nesib'in "Omaroğlu'nun Gayıtması" hikâyesinin Azerbaycan'da uzun süre yasaklandığını tespit ettik.

Sansür kurulunun yasaklama sebebi, hikâyenin ilk adıdır. Zira yazar hikâyeye önce “Caferoğlu’nun Gayıtması” ismini uygun görmüştür. Sansür kurulu anlatının kahramanı olan şahsı Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin yıkılmasından sonra Türkiye’ye göç eden Profesör Doktor Ahmet Caferoğlu ile ilişkilendirmiştir. Hikâyeye başkişisinin hapisten çıkıp köyüne dönmesi ile esasen Ahmet Caferoğlu’nun Azerbaycan’a dönmesinin kastedildiği ileri sürülmüştür. Hikâyenin ismi “Omaroğlu’nun Gayıtması” şeklinde değiştirilince yayımlanmasına izin verilmiştir. Anlatı, şahısların psikolojisini ve duygu dünyasını yetkinlikle yansıtan bir örnektir.

3. Hikâyeye Şahıslarının Nitelikleri

Azerbaycan’da 1980’li yıllarda yayımlanan hikâyelerde eser kahramanlarının kişisel niteliklerinde belirgin değişiklikler görülür. 1920’li yıllardan başlayarak 1960 yılına kadar “sosyalist realizmi” sanat akımının Sovyet rejimi tarafından sürekli yürürlükte tutulduğu ve yazarlara dayatıldığı bilinmektedir. Bu yıllarda anlatı kahramanları sosyalizm ilkelerine ifrat derecesinde bağlıdır. Kendi varlığını Sovyet sistemi uğrunda harcamaya hazır âdeta birer fedai gibidirler. Bu yılların eser kahramanları hayat gerçeklerinden epeyce uzak olmanın ötesinde abartılı tavır ve duygulara sahiptirler. Kahramanlar yapay biçimde mükemmel olarak takdim edilmiş ancak iç dünyaları çoğunlukla tasvir edilmemiştir. Hikâyenin şahısları arasında çatışma konuları bilinçli olarak sınırlı seviyede tutulmuştur. Zira eserlerdeki yüksek dozlu çatışma durumu, Sovyet toplumunun zaafi olarak algılanmaktadır. 1960 yılına kadar nesir eserlerindeki olumlu karakterler mükemmel olarak kurgulanırken olumsuz karakterler ise tamamen kötü olarak tasvir edilmiştir.

1980’li yıllardaki hikâyelerin ana ekseninde daima insan yer alır. Kahramanlar, toplumun gösterişsiz sıradan insanları arasından seçilmiştir. Mükemmel şahısların yer almadığı bu anlatılarda hata ve kusurlarıyla küçük insan tasvir edilir. 1930-1950 yılları arasındaki örneklerle kıyasla belirgin anlayış değişikliği görülen 1980’li yıllardaki hikâyelerde küçük insanlar hem zaafı hem de kişisel sorunlarıyla ele alınır. Bu dönem anlatılarında aşırı idealize edilmiş şahısların epeyce azaldığı görülür. Yazarlar şahısları zaman zaman psikolojik problemleri olan karakterler şeklinde kurgularlar. Bu durum sosyalist realizminin “olumlu kahraman” anlayışına tamamen ters bir yaklaşımdır.

1960 yılına kadar sosyalist realizminde “olumlu kahraman” rejiminin ve ideolojinin temsilcisi olarak görüldüğünden hep iyi özelliklere sahip olmak zorundadır. Zira o, tüm topluma örnek gösterilecektir. Buna karşılık 1980’li yıllarda anlatı kahramanları hem iyi hem de kötü nitelikleriyle bir

bütün hâlinde tasvir edilir. Modern çağın ürünü olan kaotik toplum düzeyinde ayakta kalma mücadelesi veren insanlar bazen acı çekmekte, bazen zıt ve karmaşık duygular taşımaktadır. Bu yıllara ait hikâyelerde hem sosyal hayattaki karmaşa hem de bireyler arasındaki çatışmalar dile getirilir. 1940'lı, 1950'li yıllarda basılan hikâyelerde daha çok kolhozda görev yapan köylüler, işçiler ve kilit konumdaki yöneticiler ön plandadır. Oysa 1980'li yıllarda bu yaklaşım değişmiş, toplumun her kesiminden bireyler eserin şahıs kadrosuna dâhil edilmiştir. Sözü edilen yıllardaki eserlerde doğru bildiği yoldan yürüyen şahıslar bazen başarılı olurken bazen de arzularına ulaşamazlar. Bu kişiler duruma göre bireylerle, duruma göre toplumla çatışma hâlindedirler. Hatta birey, gerçek dünya ile kendi iç dünyası arasında da çatışma yaşayabilmektedir. Bu yıllardaki kimi anlatı karakterleri topluma ve kendine yabancılaşmış kişiler olarak yansıtılır.

1960'lı yılların başına kadar varlığını sürdüren “olumlu kahraman” anlayışının, 1980'li yıllarda önemli ölçüde zayıfladığı anlaşılmaktadır. Zira bu yıllarda edebiyatçıların insana bakışında köklü değişiklikler görülür. İnsan kişiliğine eskiye göre daha fazla kıymet veren hikâyeciler, bireyin iç dünyasını ve psikolojik durumunu yansıtmaya gayret ederler. Anlatılarda bireyi merkeze alarak onun iç dünyasını tasvir etme uygulaması 1960'lı yıllarda ortaya çıkmakla birlikte 1980'li yıllarda büyük ivme kazanır. Yazarlar, kompleks bir yapı olan insanın iç dünyasını çözmeye ve okuyucuya anlatmaya yönelirler. Matbaa yüzü gören hikâyelerde şahıs kadrosunu oluşturan karakterlerin çeşitliliği dikkat çeker. Zira değişen anlayışa göre anlatılarda toplumdaki her birey sosyal statüsüne bakılmaksızın hikâye kahramanı olarak öne çıkarılabilir.

Sosyalist realizmine göre “olumlu kahraman” Sovyet sistemi ile uyumlu olmalı, düzene hizmet etmelidir. Bu niteliklerin dışında kalanlar, bilhassa sosyalizm uğrunda mücadele etmeyenler “olumsuz kahraman” olarak yaftalanırlar. 1960 yılından sonraki hikâyelerde yeni anlayışla kurgulanmış ve halkın içinden çıkmış olan yeni kahramanların okuyucular tarafından kolayca benimsendiği görülür. Azerbaycan toplumu kendi içinden çıkan ve kendisiyle benzer hayat mücadelesi sürdüren bu anlatı kahramanlarını kısa sürede kabullenmiştir. Elçin'in “Baladadaş'ın İlk Mehebbeti” hikâyesindeki Baladadaş, Ekrem Eylisli'nin “Vişne Çiçeyine Dediklerim” hikâyesinde Kalender ile Elabbas, yaşadığı toplumun ortak özelliklerini kendi kişiliğinde barındıran ve benliğinde temsil eden karakterlerdir. Bu sebeple okur ismi zikredilen şahısları benimseyip sahiplenmiştir.

Yusif Samedoğlu'nun “Bayatı Şiraz” hikâyesinin merkezinde çevresindekilerin Sebzeli Dayı dedikleri şahıs yer alır. Bir eğlence mekânının orkestrasında kontrbas çalmaktadır. Uzun yıllar mesleğini icra eden emek-

tar müzisyen yeterli miktarda maddi birikim sağlayamamıştır. Hikâyede Sebzeli'nin iç dünyası derinlemesine tasvir edilir. İyi niyetli tavırlarıyla dikkat çeken Sebzeli'nin en büyük hayali yeni bir televizyon almaktır. Bunun için daha fazla çalışarak para biriktirmesi gerekmektedir. Arzusuna kavuşmak için gençlerin kendisiyle alay etmesine katlanmak zorunda kalmıştır. Onların çirkin şakalarını sineye çekmek mecburiyetindedir. Mekâna eğlenmek için gelen bazı şımarık gençler ona yüz manat vererek kontrbasla Bayatı Şiraz parçasını icra etmesini isterler. Bu özel parçanın kontrbas gibi bir enstrümanla çalınamayacağını bildikleri hâlde sırf Sebzeli ile dalga geçmek için ısrarlarını sürdürürler. Kontrbasla para karşılığı Bayatı Şiraz çalması Sebzeli Dayı'nın işten atılmasına dahi sebep olabilecek riskli bir durumdur. Öte yandan yüz manat ise televizyon almak için önemli bir paradır. "Bayatı Şiraz" hikâyesinde duygusal gelgitler yaşayan Sebzeli'nin iç dünyasındaki karmaşık durum okuyucuya canlı tablolar hâlinde yansıtılmıştır.

"Mehebbet Tacı" (Melikzade, 1987: 4) hikâyesinde İsi Melikzade anlatının merkezine Şerif adlı çocuğu konumlandırmıştır. Sekizinci sınıf öğrencisi olan hikâye kahramanı okulda âşık olduğu kıza şiir yazar. Bu şiir kısa süre sonra okuldaki öğretmenlerin eline geçer. Üstelik bir öğretmen şiiri bütün sınıfa hitaben okur. Büyük utanç ve üzüntü yaşayan Şerif'in iç dünyasında âdeta fırtınalar kopmuş, duygu dünyası alt üst olmuştur. Öğretmen, yaptığı hatayı düzeltmeye çalışsa da artık geri dönüş mümkün değildir. Parlak gelecek vaat eden Şerif'in ne yazık ki eğitim hayatı yarıda kalır. Düştüğü durumu gururuna yediremeyen çocuk canına kıymak ister. İntihar girişimi annesi tarafından son anda fark edilince ölümün kıyısından dönmüş olur. Hikâyede çocukluktan çıkmak üzere olan genç bir insanın yaşadığı psikolojik sarsıntı ile yıkılan duygu dünyası aksettirilmiştir.

İsi Melikzade'nin Dede Pelit (Melikzade, 1980: 91-134) hikâyesinin karakterleri, Bağır ile Nurcabbar'dır. Bağır kolhoza ait ormanlık alanda korucu olarak görev yapmaktadır. Altmış beş yaşını aşmış bulunan bu iyi niyetli şahsın hanımı ile büyük kızı arka arkaya vefat etmiştir. Küçük kızı ise işi sebebiyle Bakü'de ikamet etmektedir. Babasıyla daha yakından ilgilenmek isteyen kız, onun Bakü'ye gelmesini talep eder. Kasabadaki evi satıp Bakü'ye gelmesi için ısrarını sürdürür. Ancak Bağır buna razı olmaz. Kendisine manevi dayanak olarak gördüğü Dede Pelit ağacı kökünden kesilince çok üzülür. Evini satıp parasını Bakü'deki kızına verir. Yaşama sevincini kaybetmiş bulunan Bağır âdeta hayata küsmüştür. Koruculuk yaptığı ormanlık alanda boş bir kulübe vardır. Kulübeye yerleşerek münzevi bir hayat sürmeye başlar. Bağır'ın yakın arkadaşı Nurcabbar ise şair tabiatlı bir hikâye yazarıdır. İçine kapanıp yalnız yaşayan bu adam; hikâyeleri-

ni büyük şevkle Bağır'a okumakta, onun sözleriyle avunmaktadır. Ancak duygusal çöküntü yaşadığı sırada en değerli varlığı olan hikâyelerini yakar. Eserde üçüncü dikkate değer karakter, Piti Namaz adındaki şahıstır. Sürekli olumsuz davranışlarıyla öne çıkan bu adam, yasa dışı işler yapmaktadır. Etrafındaki insanları türlü hilelerle aldatıp mallarına el koyar. Kısa sürede varlıklı şahıslar listesine dâhil olmuştur. Bağır'ın evinde gözü olan Piti Namaz burayı da kolayca ele geçirmenin yollarını aramaktadır. Hem Bağır hem de Nurcabbar'ın yarı kutsal varlık olarak gördükleri Dede Pelit ağacı kesilince Piti Namaz bu arzusuna kavuşmuş olur.

Sabir Azeri'nin "Güneşe Sarı Gedende" hikâyesinde olumlu ve olumsuz karakterler gerçekçi çizgilerle yansıtılır. Anlatı kahramanı Mustafa, dürüst ve mücadeleci kişilik yapısıyla tanıtılır. Ahlaki değerlere çok önem veren bu şahıs, küçük yaştan itibaren olgun ve mantıklı davranışlar sergilemiştir. Hem doğayı hem de hayvanları çok seven ve merhamet duyguları kuvvetli olan Mustafa, avcılığa karşıdır. Doğanın dengesini bozduğuna inandığı avcılığın aynı zamanda günah olduğunu düşünmektedir. Babasına avcılığı bıraktırmak için zamanında çok çaba sarf etmiştir. Mustafa, Settarzade isimli bir şahısla aynı işte birlikte çalışmak zorundadır. Art niyetli ve içten pazarlıklı nitelikleriyle beliren Settarzade, kendisine çıkar sağlayacak üst düzey yöneticilere güya aşırı saygı göstererek yaranmak istemektedir. Mustafa, Settarzade'yi "yalaka" veya "yaltakçı" olarak nitelenen tavırlarından vazgeçirmek için de mücadele etmektedir. Esasen her zaman hak ve adalet duygusuyla hareket eden Mustafa, nefsine yenik düşerek ciddi bir hata yapar. Settarzade'nin yöneticilik görevini elinden almak, onun yerine geçmek arzusundadır. Bu beklenti ile Cebbarov'un ceylan avlama ısrarına karşı çıkamayarak kabul eder. Mustafa'nın çocukları Samet ile Mehri, babalarının yönlendirmesiyle haksızlığa karşı çıkmayı öğrenmişlerdir. Okuldan atılma tehlikesiyle yüz yüze gelmelerine rağmen arkadaşlarının hakkını savunmaktan vazgeçmezler.

"Bilal'ın Elçiliği" (Nesibov, 1981: 16), Vagif Nesib'in dikkat çekici hikâyelerindendir. Köyde cereyan eden anlatıda olaylar iki farklı zaman kesitinde verilir. İlk şimdiki zamanda ortaya çıkan gelişmeler tasvir edilir. Ardından beş yıl önceye geri dönülür. Hadiseler anlatılınca hikâye bütün hâlinde gözler önüne serilmiş olur. Anlatı, Mezem isimli kabristanlıkta bulunan Salamsız Mehmed'in mezarının tasviriyle başlar. Bilal adındaki şahıs, yanındaki köpeğiyle her akşam gün batımına yakın bu mezarı ziyaret etmektedir. Bilal, yıllarca Salamsız Mehmed'in mezarını niçin ziyaret eder? Hikâye boyunca bu sorunun cevabı bulunmaya çalışılır. Olaylar, hikâyenin başkişisi Bilal'in etrafında gelişir. Yetim olarak büyüyen ve olgun bir karaktere sahip bulunan Bilal; az konuşan, kimseyle

arkadaşlık etmeyen bir şahıstır. Yalnızca orman korucusu olan Salamsız ile konuşmaktadır. Saf bir insan olarak tanıtılan Bilal, askerden döndükten sonra belden yukarısı çıplak olarak gezer ve canı istediğinde havuzda yüzer. Bilal, Senem adında bir kızı sevmektedir. Köyün ileri gelen yaşlıları babasından Senem’i Bilal için isterler. Ancak kızın babası Tehmez, elçilik için gelenleri tersleyerek kızı vermez. Hikâyenin sonunda Tehmez, köpeğini kışkırtarak Bilal’in üstüne salar. Köpek ilk etapta hamle yapıp Bilal’e hücum eder. Ancak sihirli bir değnek bedenine dokunmuş gibi ısırılmaktan vazgeçer. Bilal, köpeğin boynuna sarılarak onu sevmeye başlar. Bu olaydan sonra köpek ile Bilal ayrılmaz ikili olurlar. Yazar, incelik ve anlayıştan yoksun Tehmez karakteri aracılığıyla Sovyet sistemini eleştirmiştir.

Vagif Nesib “Gelin” hikâyesinde, anlatı kahramanının davranış ve duygularını uzun uzadıya tasvir eder. Köy hayatını ele alan yazar; gelenek ve görenekleri, köylülerin psikolojisini anlatır. Köy ile şehrin çok yönlü mukayese edildiği anlatıda köylünün şehirde değişen karakter yapısı psikolojik çerçevede ele alınır. Gelin hikâyesinde en önemli şahıs, Sayalı Kadın’dır. Pek çok eserinde olduğu gibi Vagif Nesib bu örnekte de önce okuyucuda merak duygusu uyandırır. Sayalı Kadın’ın kocası önceki dönemde köyde başkanlık yapmış, bir süre önce hastalanarak vefat etmiştir.

Üniversite okumak için şehre giden Sayalı’nın oğlu Ekrem, okul bitince köye dönmek niyetinde değildir. Şehirli bir kızla evlenmek istemektedir. Ancak Sayalı Kadın buna razı değildir. Şehirli gelinin köylüleri beğenmeyeceğini, köye uyum sağlayamayacağını düşünmektedir (Nesibov, 1981: 85). Nitekim Sayalı’nın korktuğu başına gelir. Köy ile şehir hayatının birbirinden farklı olduğu açıkça ortaya çıkar. “Gelin” hikâyesinde şehre giden köylü bir gencin tavır ve davranışlarında, hayata bakışında ve genel olarak psikolojisinde görülen büyük değişiklik gözler önüne serilmiştir.

4. Hikâyelerde Mekânlar

Mekânlar, anlatı kahramanlarının yaşayış biçimini şekillendiren yapısal öğelerdir. Kimi hikâyelerde kahramanlar kendi ferdi niteliklerinden ziyade içinde bulunduğu mekân ile akılda kalırlar. Olayların cereyan ettiği mekânların gerçekçi çizgilerle anlatılması, hikâyenin okuyucu zihninde inandırıcı olmasına yardım eder. Azerbaycan’da 1980’li yıllarda eser veren hikâyeciler, kahramanların gerek iç dünyalarını gerekse toplumdaki statüsünü vurgulamak için mekânları fonksiyonel olarak kullanırlar. Şahısların yaşayış tarzı, eğitimi ve gelir seviyesi mekânlar aracılığıyla pekiştirilerek verilir. Sadece olayların geçtiği yer olarak görülmeyen mekân, hikâyeye kişilik kazandıran hayati bir unsur olarak kabul edilir.

Anlatma esasına dayanan edebî metinlerde olay örgüsünün kurgulanmasında önemli bir göreve sahip bulunan mekân, 1980'li yıllarda fonksiyonel olarak kullanılmıştır. Ekrem Eylisli'nin çok sayıdaki hikâyesinde ortak mekân olarak geçen Buzbulak, hayati bir işleve sahiptir. Yazar, anlatılardaki mekâna olay örgüsü ve şahıs kadrosu kadar değer verir. 1980'li yıllarda hikâyecilerin, olayların cereyan ettiği mekâna içten bağlı oldukları görülür. Aynı yıllarda edebî faaliyetlerini sürdüren Anar ile Elçin, mekân olarak daha çok şehri tercih ederler. Her iki isim de mekân kavramını vatan seviyesine yükselterek kullanır. Bu dönemde çokça tercih edilen ev, içinde insanların yaşadığı basit bir yer değildir. Evler aile bireylerini birbirine bağlayan, geçmiş ile bugün arasında köprü görevi yapan özel mekânlardır.

1960'lı yıllardan itibaren Azerbaycan nesrinde takındıkları tutuma göre yazarlar, köy hayatını anlatanlar ve şehir hayatını anlatanlar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. 1980'li yıllarda aynı yaklaşımın devam ettiği görülür. Kimi yazarların eserlerinde köy hayatının tüm yönleriyle ele alındığı anlaşılmaktadır. Köyde doğup büyümüş bu isimler yakından tanıdıkları köy hayatı ile köylüleri ayrıntılı biçimde tasvir etmişlerdir.

Nesir sahasındaki ürünleri daha çok şehir hayatıyla bağlantılı olduğundan Anar (d. 1938) ve Elçin (1943), şehirli yazarlar olarak kabul edilir. Buna karşılık İsi Melikzade (d. 1934), Ekrem Eylisli (d. 1937), Sabir Azeri (1938-2010) ile Mevlüt Süleymanlı (d. 1943) köylüyü ve köyün sorunlarını ısrarla dile getirmişlerdir. Köy hayatını öne çıkaran yazarlar, şehir hayatını ve insan kalabalığını yadırgarlar. Mutsuzluk getirdiğine inandıkları şehir ortamından köye dönmek isterler. Ekrem Eylisli'nin "Vişne Çiçeyine Dediklerim" hikâyesinde anlatıcı kahraman olan Kalender, ömrünü kırsal kesimde geçirmiştir. Onun bakış açısına göre Buzbulak'taki vişne ağaçları şehirdeki bütün ağaçlardan kıymetlidir. Öyle ki ağacın beyaz çiçekleri onun için mutluluğun resmi.

Bu dönemdeki hikâyelerinde daha çok açık mekânları tercih eden İsa Hüseyinov, zaman zaman eser şahıslarının psikolojik durumuna göre kapalı mekânlar da kullanmıştır. Yazar; anlatılarda açık mekânı tercih etmiş, tabiatı göz önünde canlandırılabilen tablolar şeklinde yansıtmıştır. Başta Hüseyinov olmak üzere bazı yazarlar, Sovyet sisteminin sembolü olarak görülen kolhoz ve sovhoz gibi kurumları bazen kötü mekânlar olarak göstermiş bazen de arka plana itmiştir.

İsa Hüseyinov, 1980'li yıllarda kaleme aldığı hikâyelerinde tabiatı mekân olarak anlatırken ona âdeta kişilik katar. "Felçli" isimli hikâyesinde iki değişik mekân yer alır. İlki Medet'in yaşadığı köy, ikincisi Memme'nin Bakü'de ikamet ettiği evdir. Bilhassa evler eser kahramanlarının ferdi niteliklerini, toplumdaki durumunu özetleyen mekânlar olarak dikkat çeker.

İsi Melikzade'nin "Şehli Çemenlerin Işığı" hikâyesinde 60 yaşındaki Mirze isimli şahsın başından geçen olaylar anlatılır. Eser kahramanı Dalni Vostok'ta 40 yıl yaşadıkdan sonra hanımının vefatı üzerine kendi yurduna dönmek ister. Hayat arkadaşının kaybının ardından kendini yalnızlık duygusuna kaptıran Mirze, ömrünün ilk 20 yılını geçirdiği ata topraklarını özlemiştir. Kendi ölümünün de yaklaştığına inanmakta, son nefesini köyünde vermeyi arzulamaktadır. Dünyaya geldiği kendi topraklarına döndüğü zaman hem akrabaları hem de köylüler tarafından samimi tavırla karşılanır. Köyünde çalışıp kendisinin halka faydalı olduğunu görünce morali düzelir. Böylece memleketine dönüşünden sadece 20 gün sonra artık ölümü düşünmeyen, yaşama sevinci taşıyan bir Mirze vardır. Hikâyede olay örgüsünün sağlamlığının yanı sıra Mirze karakteri de başarıyla canlandırılmıştır. Melikzade'nin hikâyede realist bakış açısıyla ibretli bir olay örgüsü kurguladığı görülür. Yazar; doğal, etkileyici üslubuyla okuyucunun ilgi ve dikkatini metne yönlendirmiştir. Toprağa bağlılığın yüce bir duygu olarak sunulduğu hikâyede vatan sevgisinin âdeta ölmüş ruhu dirilttiği düşüncesi öne çıkarılmıştır.

Doğanın insanın hem fikirleri hem de ahlakı üzerinde dönüştürücü tesire sahip olduğu su götürmez bir gerçektir. İsi Melikzade'nin "İlk Gazanc", "Şehli Çemenlerin Işığı", "Talisman", "Varyete" gibi hikâyelerinde bu mesele estetik çerçevede ele alınmıştır. "Talisman" hikâyesinde kahramanın manevi yönden yükselmesi, psikolojik değişimlere uğraması muhitin tesiri ile açıklanabilir. Ömrünü kırsal kesimde geçirmiş Binnet, Ejder ve Efendi gibi köylülerin saf ve temiz duyguları, misafirperverliği, "gönlü zengin" oluşları ömrünü büyük şehirde geçirmiş Ağarehim üzerinde olumlu tesir bırakır. Bünyesinde iç çatışmalar yaşayan Ağarehim, ön yargılı yaklaşımını terk ederek onlara daha sempatik bakmaya başlar. Hikâyede köyün sosyal problemleri belirgin biçimde öne çıkarılmıştır. Binnet'in sıkıntılarla yüklü hayatı, Efendi'nin sakatlıktan kaynaklanan fiziki rahatsızlığı ve genel olarak maddi imkânsızlıklar gerçekçi sahneler hâlinde yansıtılmıştır.

Basit bir tesadüf üzerine kurulmuş "Gatarda" hikâyesi, Melikzade'nin yeteneğini yansıtan başarılı örneklerdendir. Anlatı, aktör Sabit Mirze'nin Kastrol seferinden dönerken trende tanık olduğu ve içinde tesadüfen yer aldığı bir hadiseye dayanır. Yazar müşahede ettiği hadiseden yola çıkarak hem birey hem de toplum psikolojisi üzerine tahlillerde bulunur. Toplam 5-6 kişiden oluşan bu şahıslar, içinden çıktıkları muhitin özelliklerini taşırlar. Aktör Sabit Mirze, trenin kılavuz makinisti, katarın sorumlusu, tüccar, uzun saçlı oğlan Vezir, kırmızı surat Fetulla, şoför Kasım gibi şahıslar Azerbaycan toplumundaki farklı zümreleri temsil ederler. Melikzade, hikâyede sanatkârın idealist yaklaşımını önemli husus olarak vurgular.

İlk olarak “Böyük Adam” ismiyle yayımlanan “Gatarda” hikâyesinde çağdaş toplumda psikolojik hastalık hâline gelen “kibirlenme” kavramı öne çıkarılır. Manevi ve ahlaki yönden zayıf olan kimi insanların kendilerini “büyük adam” gibi göstermeye çalışmaları ve dalkavukların onların her sözünü onaylamaları eleştirilmiştir. Büyüklenme tavrı takınan şahısların psikolojik durumları tasvir ve tahlil edilmiştir. Hikâyede İsi Melikzade, mekânı fonksiyonel olarak kullanır. Bu anlamda sembolik anlam taşıyan katar, tüm Azerbaycan’ı temsil eder. Vagonda birbiriyle iletişim hâlinde bulunup yarenlik eden şahıslar, ülkenin farklı zümrelerinin temsilcisi konumundadır. Neticede katar, Azerbaycan’ın farklı unsurlarını aynı noktada buluşturan “birleştirici” mekân olarak kullanılır.

Başarılı örnekler veren 1960 nesri yazarları arasında Sabir Azeri’nin adını anmak gerekir. Onun kaleme aldığı hikâyelerin hem yapı hem de içerik bakımından alışılmış örneklerden epeyce farklı olduğu görülür. Bilhassa “Bir Tike Çörek”, “Dostluk”, “Durnalar”, “Gağayılar Ağlayır”, “Gonag”, “Menim İlk Gabanovum”, “Payızın İlk Günü” gibi lirik üsluba sahip hikâyelerde kahramanın iç dünyası anlatılır. Çevrenin doğal dengesinin vurgulandığı örneklerde toplum-doğa ilişkisi ön plana çıkarılmıştır. Eserlerinde mekân kurgusuna hususi özen gösteren Sabir Azeri, “1960 Nesri” ekolünün güçlü kalemlerindendir. *Ovçunun Xatireleri* başlıklı kitapta yer alan “Gağayılar Ağlayır” hikâyesinde doğanın güzelliklerini tasvir eder. Manevi ve ahlaki meseleleri doğa-insan ilişkisi ekseninde ele alır.

“Gağayılar Ağlayır”da hadiseler hikâyenin en önemli karakterleri olan Bilal ile oğlu Cemil etrafında şekillenir. Balık avına çıkan baba-oğulun bu esnada yaşadığı sevinç, heyecan ve korku tasvir edilir. Hadiseler Bilal’in lastik botu suya indirmesi ve küçük yaştaki oğlunu kendi yanında balığa götürmesi ile başlar. Doğa ile baş başa kalan insanın karakteri daha belirgin olarak ortaya çıkar. Daha önce martı görmemiş olan 10-12 yaşlarındaki Cemil, bu kuşları yakından tanımak ister. Kafasına takılan türlü soruları arka arkaya sıralar. Gece olmasına rağmen martıların yiyecek bulma gayreti Cemil’i şaşırtmıştır. Babasının da martılar gibi ailesini geçindirmek için gece gündüz demeden çalıştığını hatırlar. Bu sırada küçük bir martı yavrusu denize düşmüş, dalgaların arasında çaresizce çırpınmaya başlamıştır. Cemil kıyıya yakın yerde duran yavru martıyı kurtarmak ister. Ölmesinden korktuğu yavruyu sudan çıkarmak için ani bir hamle yapar. Bu tabloyu görmeyen Bilal, Cemil’in kendinden izinsiz keyif için denizde yüzmeye başladığını zanneder. İyi yüzme bilmeyen oğlunun boğulacağından korkarak öfkelenir ve ona tokat atar. Cemil üzüntü içinde asıl amacının yüzmek değil, yavruyu ölümden kurtarmak olduğunu söyler. Bilal esasen insani davranış sergileyen oğluna tokat attığı için pişman olmuştur.

Bu olay Bilal'in geçmişteki günleri hatırlamasına vesile olur. O yıllarda yeni evli olan Bilal, evlerinin üzerinden geçen bir turnayı vurup öldürür. Turna sürüsü üç gün boyunca Bilal'in evinin üstünden bir türlü ayrılmaz. Turnalar âdeta ağlaşmaktadır. Bu olayın hemen ardından Bilal'in yeni doğmuş kızı hastalanarak vefat eder. Köy halkı "turnanın ahı tuttu" diyerek çocuğun ölümünü Bilal'in kuşu öldürmesine bağlar. Bilal, oğluna tokat atınca bu kez martıların ahının tutacağını düşünerek tedirgin olmuştur. Adadan sahile gelinceye kadar korku ve kaygılarla boğuşmak zorunda kalır. Pek çok hikâyesinde olduğu gibi yazar bu örnekte de ölüm ve hastalıkların insan ruhunda bıraktığı silinmez izleri tasvir eder.

Doğaya olan hususi sevgisiyle tanınan Sabir Azeri'nin "Bıldırcın Neğmesi" (Azeri, 1981: 4) isimli orijinal hikâyesinin iki önemli karakteri vardır. Olumlu nitelikleriyle dikkat çeken İslam doğayı sevip koruyan, sorumluluk sahibi bir şahıstır. Buna karşılık etrafındaki her şeye zarar veren Mürşit ise olumsuz kişilik olarak kurgulanmıştır. İslam'a karşı düşmanca tavır takınan Mürşit, bıldırcınlara kasten zehirli yem verir. Anaç bıldırcın kısa süre sonra ölür. Onun amacı İslam'dan öç almaktır. Doğal dengenin korunmasına özen gösteren İslam, bir süre önce Mürşit'in yasa dışı biçimde tuttuğu balıkları tekrar suya bırakmıştır. Bu tavır Mürşit'in ona düşman kesilmesine yol açar. İslam türlü zorluklarla karşılaşsa da haksız kazanç sağlayan ve doğal dengeyi bozanlarla mücadele etmeyi sürdürür. Anlatıda İslam'ın psikolojik durumu ile duygu dünyası ayrıntılarıyla tasvir edilir.

5. Hikâyelerde Üslup

Edebiyatta üslup, müelliflerin sanatçı kimliğinin ve dünyaya bakış açısının göstergesidir. Yazarın içinde yetiştiği toplum ile ülkedeki sosyal ve siyasi atmosfer de üslubu oluşturan temel etkenlerdendir. Bununla birlikte müellifin kendi şahsi psikolojisi ile ülkeyi şekillendiren tarihî süreç, sanatçının üslubunu belirlemede etkilidir. Eserlerini özgür ortamda yazamayan edipler kendine has üslup oluşturmada türlü zorluklar yaşayabilmektedirler. Bilhassa totaliter rejimlerin baskıcı uygulamalarına maruz kalanlar, üslup belirlemede tereddüt yaşamaktadırlar. Sovyetler Birliği terki bindeki Türk edebiyatçıları, idarenin resmî sanat anlayışı olan sosyalist realizminin katı kuralları çerçevesinde eser oluşturmak zorunda kalmışlardır.

Sovyetlerin dayatmacı politikalarına maruz kalan Azerbaycan edebiyatı bilhassa 1920 ile 1960 yılları arasında yeniden şekillenir veya zorla şekillendirilir. Ancak 1960'lı yılların başından itibaren merkezî yönetimde beliren politika değişikliği neticesinde "edebiyatta 1960 nesri" olarak adlandırılan yeni bir anlayış ortaya çıkar. Sözü edilen yeni nesir, epeyce farklılıklar taşır. 1960 nesrini kendisinden önceki dönem edebî anlayışın-

dan farklı kılan hususiyetlerden birisi yeni üsluba sahip olmasıdır. Sovyet sisteminin sanatçıyı sınırlayan kuralları ediplerin orijinal üslup oluşturmalarına, düşüncelerini özgürce yansıtmalarına engel olur.

Azerbaycan edebiyatında bu durumu tersine çeviren gelişme, 1960 nesri sayesinde gerçekleştirilir. İlk bakışta 1960 nesrinin devamı niteliği taşıyan 1980'li yıllardaki hikâye, esasen bünyesinde kendine özgü hususiyetler barındırır. Bu yıllarda roman ve hikâyenin önceden baskın tür olan şiire karşı üstünlük sağladığı söylenebilir. 1980'li yıllarda hikâyeciler ferdi üsluplarını daha belirgin olarak gösterme imkânı bulurlar. Geniş okuyucu kitlesinde merak ve ilginin hikâye sahasına yönelmesi kanaatimizce türde beliren üslup zenginliğinden kaynaklanır. Ayrıca bu yıllarda Azerbaycan Türk toplumunda ortaya çıkan yüksek seviyeli beklentiler hikâyeyi daha popüler hâle getirir. Her ne kadar 1960 nesrine mensup olsalar da Sabir Ehedov, Ekrem Eylisli, Anar ve Elçin 1980'li yıllarda hikâye sahasında üretkenliklerini sürdürmüşlerdir. İsmi sıralanan isimler, aynı edebiyat geleneği ve ortak yazılı kaynaklardan beslenmiş olmalarına rağmen tamamen farklı üsluplara sahiptirler. Aynı şekilde İsa Hüseyinov, İsi Melikzade, Sabir Azeri ve Mövlud Süleymanlı gibi müelliflerin 1980'li yıllarda çok sayıda hikâye kaleme aldığı ve şahsi üsluplarını eserlerine başarıyla yansıttığı görülür.

1960 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nde sanat alanındaki sansür uygulamalarının kısmen yumuşaması hem 1960'lı hem de 1980'li yıllar Azerbaycan hikâyesinde üslup zenginliğinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ancak 1980'li yıllarda ürün veren hikâyecilerin şahsi yeteneklerini de göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca hikâyecilerin dünyayı kavrayış ve ifade edişindeki orijinal tutumlarının, üsluplarını zenginleştirmede etkili olduğu unutulmamalıdır.

1980'li yıllarda matbaa yüzü gören hikâyelerde gerek toplum hayatına gerekse bireyin iç dünyası ve psikolojisine yaklaşım, realist bakış açısı çerçevesindedir. Toplum ve bireyi iyi ve kötü yönleriyle gerçekçi olarak yansıtmaya, Azerbaycan edebiyatında 1960 öncesi nesrinde görülmeyen bir durumdur. Abartılı niteliklerle süslenmiş ve Sovyet anlayışını benimsemiş hikâye karakterleri 1950'li yılların sonuna kadar yalnızca olumlu özellikleriyle yer almıştır (Adıgüzel, 2007: 51).

Azerbaycan'da 1960 nesrinin gelişip olgunlaşmış biçimi olarak kabul edilen 1980'li yıllardaki hikâyelerin dili, üslup özelliği olarak dikkat çekicidir. Günlük konuşma diline yaklaşmakla kalmayan bu dil, kelime hazinesi ve anlam katmanları bakımından epeyce zenginleşmiştir. 1980'lerin hikâye dili İsmail Şıhlı, İsa Hüseyinov, Sabir Ehedov gibi ediplerin kaleminde kıvrak ve sade söyleyiş seviyesine ulaşmıştır. Yukarıda ismi

anıların yanı sıra İsi Melikzade, Anar, Ekrem Eylisli, Elçin ve Mövlud Süleymanlı gibi müelliflerin katkılarıyla Azerbaycan hikâye dili “şablon” olmaktan çıkarılmıştır. Bu isimlerin hikâyelerinde doğal söyleyiş, sade ifade biçimi ve psikolojik derinlik karakteristik özellikler olarak dikkat çeker.

Metinler dikkatli gözle incelendiğinde 1980’li yıllardaki hikâyelerde mecaz, hiciv ve mizah yüklü söyleyişin iyice belirginleştiği görülür. Anar’ın “Molla Nasreddin 66” ile “İyi Padişahın Masalı” uzun hikâyeleri ve Mövlud Süleymanlı’nın “Şeytan” isimli uzun hikâyesinde mitik unsurların yanı sıra mecaz ve kara mizaha ait unsurların yoğun biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Anar’ın “İyi Padişahın Masalı” eserinde bazı olağanüstü unsurlar masalsı söylem eşliğinde tasvir edilir. Mövlud Süleymanlı ise hikâyelerde halk edebiyatı unsurları ve folklorik dil malzemesinden yararlanmanın ötesinde mitolojik derinliği de başarıyla yansıtır.

1980’li yıllarda yazarların sade ve tabii söyleyiş biçimini üsluplarının temel özelliği hâline getirdiği görülür. Azerbaycan Türk halkının gerek toplumsal gerekse bireysel hayatını gözler önüne sermek isteyen edipler sade söyleyişi tercih etmişlerdir. Geniş okuyucu kitlesine ulaşmayı hedefleyen bu hikâyeciler, kendi dünya görüşlerini ve hayat felsefelerini diğer insanlara anlatmak için süsten uzak tabii söyleyişi tercih etmişlerdir. Bu tavır, 1980’li yıllarda bireysel üslupların çeşitlenerek zenginleşmesine vesile olmuştur.

Azerbaycan’da 1980’li yıllarda yazı hayatına aktif olarak devam eden hikâyecilerin dünyaya bakışlarının birbirine yakın olduğu söylenebilir. Her ne kadar Sovyetler Birliği’nin edebiyat sahasındaki dayatmacı politikaları belli ölçüde devam ediyor olsa da hikâyecilerin millî ve manevi duyarlılıklarının üst seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu yıllarda ediplerin ağırlıklı biçimde özgürlükçü fikirlere sahip oldukları görülür. 1980’li yıllar hikâye sahasında realist ve lirik üsluba yönelişin eserler aracılığıyla izlenebildiği bir devredir. Müellifler elden geldiğince Sovyet rejiminin dar kalıplarının dışına çıkmanın gayreti içindedir. Azerbaycan edebiyatında 1960 nesri hikâyelerinde ortaya çıkan üslup zenginliğinin 1980’li yıllardaki örneklerde daha da arttığı söylenebilir. Sosyalist anlayıştan uzaklaşmak arzusundaki edipler, bireye odaklanmış, insan psikolojisi ile iç dünyasını yansıtmaya gayret etmişlerdir. Bu yıllarda manevi değerlerle birlikte halk edebiyatı ve folklorik dil malzemesinden yararlanması da yeni üslupların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

1980’li yıllarda hikâyecilerin şehir veya köy kökenli yazarlar olarak sınıflandırılması, üslup farklılıkları göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Bu şekildeki gruplandırma, müelliflerin doğup yaşadıkları mekânlardan

ziyade eserlerinde köy veya şehir hayatını yansıtmalarından kaynaklanır. Bu yıllarda şehrin yanı sıra köy hayatının yoğun biçimde tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Hikâyelerde köylülerin birbirleriyle ilişkileri, çıkar çatışmaları, iç dünyaları, psikolojileri, ahlaki tutumları hassasiyetle anlatılmıştır.

Gerek Anar gerekse Elçin, hikâyelerinin çoğunda şehir hayatını ele aldığı için edebiyat dünyasında şehirli yazarlar olarak kabul edilirler. İsi Melikzade, Ekrem Eyllisli, Sabir Azeri ve Mövlud Süleymanlı ise hikâyelerinde köy ile köylülere ağırlık vermişlerdir. 1980'li yıllarda kırsal kesim hayatını anlatan “köycü” yazarlarda, şehir hayatını beğenmeyerek reddetme tavrı görülür. Hikâye karakterleri; şehir hayatına, şehirdeki kalabalık insan kitlesine, şehirlielerin toplumsal ilişkilerine mesafeli duruş sergilerler. Kendilerini mutsuz hissettikleri şehirlerden uzaklaşmak, bir an önce köye sığınmak arzusu taşırlar. Kırsal kesime mensup şahıslar huzur ve mutluluğu köye dönerek bulacaklarına inanırlar. Ekrem Eyllisli'nin “Vişne Çiçeyine Dediklerim” hikâyesi buna en güzel örnektir. Eserde Kalender isimli şahıs Buzbulak'ta vişne ağacındaki beyaz çiçeklerin kendisi için âdeta mutluluğun tablosu olduğunu düşünmektedir.

6. Sonuç

Sovyetler Birliği bünyesindeki tüm halkların edebiyatlarında 1960'lı yılların başından itibaren radikal değişme ve yenileşme eğiliminin kuvvetlendiği görülür. Şiir, roman, tiyatro, eleştiri sahalarındaki yenilikçi arayışlar hikâye türünde de güçlü biçimde kendini hissettirir. Azerbaycan edebiyatında 1980'li yıllardaki hikâye, ilk bakışta ülkede akım hâlinde ortaya çıkan “edebiyatta 1960 nesri”nin doğal bir devamı gibi görülür. Ancak dikkatli bakışla incelendiğinde bünyesinde kendine özgü nitelikler barındırdığı anlaşılır. Sovyet dönemi Azerbaycan nesrinin esasen hikâye, povest ve romandan oluşan üç türle temsil edildiği söylenebilir. Ancak uzun yıllar ülkede hikâyeye povest ve roman kadar değer verilmediği anlaşılmaktadır. Kanaatimizce bunun sebebi, hikâyenin “küçük tür” olarak görülmesidir. Azerbaycan'da eskiden beri toplumda ciddi meselelerin yalnızca iri hacimli eserler vasıtasıyla işlenebileceği anlayışı hâkimdir. Ancak 1980'li yıllardan itibaren bu ön yargılı yaklaşımın değişmeye başladığı söylenebilir. Edebiyat dünyasında hikâyenin kaos ve çelişkilerle yüklü toplum hayatını yansıtmada elverişli bir tür olduğu görüşü ağırlık kazanır.

Bu yıllarda hikâyeleri yayımlanan müellifler, Sovyet idaresinin baskıcı uygulamalarının değişmesini arzuluyor, bu yolda ürünler veriyorlardı. 1980'li yıllarda köklü değişiklikler yapmaya çalışan yazarlar; millî, manevi ve ahlaki meseleleri hikâyenin temel unsuru olarak ele alıyorlardı. Hemen belirtmek gerekir ki ülkede “1960 nesri”ni kendine örnek alan 1980'li

yılların hikâyecilerinin rejim taraftarı eleştirilenler tarafından taklitçilikle suçlandığı, tenkit hedefine yerleştirildiği görülür. Azerbaycan’da hikâyecilerin 1980’li yıllarda nitelik yönünden yükselen bir gelişme çizgisi izlediği söylenebilir. Yaş bakımından birbirinden farklı olan edebî nesiller, aynı yıllarda ürün vermiştir. İlyas Efendiyev, İsmail Şıhlı, İsa Hüseyinov, Sabir Ehmədli hikâyecilerin sahasında başarılı örnekler verirler. Mirza İbrahimov, İsi Melikzade, Anar, Ekrem Eylisli ile Elçin; Avrupalı anlamdaki hikâyecileriyle üretken şahıslar olarak görülürler. 1970’li yıllardaki performanslarıyla öne çıkan Sabir Azeri, Yusif Samedoğlu, Vagif Nesib, Şahmar Ekberzade, Mövlud Süleymanlı, Ramiz Rövşen, Seyran Sehavet, Afag Mesut gibi müellifler 1980’li yıllarda olgun örnekler vermeyi sürdürürler.

Bu yıllardaki örneklerde Sovyet idarecilerinin parti politikası doğrultusunda hikâyecilere dikte ettikleri “dayatma konular” belli ölçüde azalmıştır. Emekçilerin yapay biçimde idealize edilmiş hayat hikâyelerinin anlatılması ve genel olarak Sovyet düzeninin övülmesi şeklinde görülen “sipariş mevzu” uygulaması zayıflamıştır. Bu dönemde hikâyeciler gerek konu ve üslup, gerekse yapısal yenilikler bakımından önceki müelliflerden epeyce farklı ürünler vermişlerdir. Sözü edilen zaman kesitindeki örneklerde devlete yönelik sistem eleştirisi devam etmekle birlikte “birey”, anlatının merkezine alınmıştır. İç dünyasında ikilemler yaşayan hikâyecilerin kahramanları, hem kendilerine hem de topluma yabancılaşmış şahıslar şeklinde kurgulanmıştır. Örneklerde kırsal kesimin genel problemleri ile birlikte namus, adaletsizlik, yozlaşma, alkoholizm, liyakatsizlik, adam kayırma, rüşvet, aldatma, yalancılık, sahtekârlık gibi toplumsal zaafılar mercek altına alınarak eleştirilir. Benzer biçimde merhametsizlik, açgözlülük, çıkarıcılık, ön yargılılık, vefasızlık, bencillik, kibirlilik gibi bireysel zaafılar; eleştiri hedefine yerleştirilir. Bu dönemde yazıp üreten hikâyecilerin önemli bir kısmı, kalemlerini katı kuralcı kuşatmadan kurtarmayı başarmışlardır. Modernist eğilimleriyle de dikkat çeken hikâyeciler, totaliter Sovyet anlayışının sert kurallarının yıkılmasında etkili olmuşlardır. Bu yıllarda din ve milliyet kavramlarının eskiye göre daha fazla kullanıldığı, Azerbaycan Türk halkının millî şuurunu yükseltmek gayesiyle bu kavramlara hususi değer verdiği görülür.

1980’li yılların anlatılarında tercih edilen mekânların da âdeti bireysel kimlik kazandığı söylenebilir. On yıllık zaman kesitindeki hikâyelerde şahıs kadrosu, konu yelpazesi ve mekân tercihlerinin; 1980 öncesi dönemle karşılaştırıldığında köklü değişikliğe uğradığı görülür. Netice olarak kaleme alınan hikâyeler millî meseleleri daha fazla öne çıkarmış, ülkenin bağımsızlığına giden yolu açarak Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Kaynakça

- Adıgüzel, S. (2007). *Azerbaycan Edebiyatında 1960 Nesri*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Adıgüzel, S. (2018). “20. Yüzyıl Azerbaycan Edebiyatı”. *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Akpınar, Y. (1994). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Atay, A. (2021). “Hikâyelerindeki Mizah Unsurları İzleğinde Anar ve ‘Molla Nasreddin’ Geleneği”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 51, 261-282.
- Azerbaycan Yazıcılarının X. Gurultayı (1998). Bakı: Azərneşr.
- Azeri, S. (1981a). “Bildircin Neğmesi”. *Edebiyyat ve İncesenet Gezeti*. 23 Ekim 1981, s. 4.
- Azeri, S. (1981b). *Ovçunun Hatireleri*. Bakı: Yazıçı.
- Azeri, S. (1988). *Güneşe Sarı Gedende*. Bakı: Yazıçı.
- Cabbarov, N. (1987). “Heyat Nefesli Nesr (Mügeddime)”. *Elçin Seçilmiş Eserleri, İki Cildde*. I. Cilt. Bakı: Yazıçı.
- Efendiyev, E. (1981). *Tenqid ve Edebiyyatımızın Problemleri*. Bakı: Yazıçı.
- Eylisli E. (1983). “Bir Mısranın Rüyası”. *Vişne Çiçeyine Dediklerim*. Bakı:Yazıçı.
- Guliyev, V. (1987). *Nesr (1981.ci İlin İcmalı) Edebi Proses 1981-1982*. Bakı: Elm.
- Hebibbeyli, İ. (2016). *Müsteqillik Dövrü Azerbaycan Edebiyyatı*. 2 cildde, 1. Cild, Bakı: Elm ve Tehsil
- Kastrati, J. (2020). “1960’lı Yıllardan Sonra Azerbaycan Nesrinde Konu ve Tema Yönünden Değişimler, İsi Melikzadenin “Ağrı” Hikâyesinin Türkçeye Aktarımı”. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 7, s. 69-85.
- Melikzade, İ. (1980). “Dede Pelit”. *Azerbaycan Edebi-Bedii Jurnal*. 1980. No: 5, 91-134.
- Melikzade, İ. (1986). “İyilik”, *Azerbaycan Edebi-Bedii Jurnal*, 1986, No: 4, s. 81.
- Melikzade, İ. (1988a). “Dolaşaların Nevruz Bayramı”. *Azerbaycan Edebi-Bedii Jurnal*, No: 5, s. 29.
- Melikzade, İ. (1988b). “Ağlama Emican”. *Ulduz*. 1988, No: 5, s. 24-28.
- Morkoç, A. (2019). “Sovyet Dönemi Azerbaycan Edebiyatında Hikâye”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları I*, Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Nesibov, V. (1981). *Uzundere*. Bakı: Gençlik.
- Süleymanlı, M. (1986). “Saman Altından Su”. *Azerbaycan Edebi-Bedii Jurnal*. 1986, No: 5, s.10-67.
- Salamoğlu, T. (2012). *En Yeni Azerbaycan Edebiyyatı Meseleleri*. Bakı: E. L. Neşriyyat.
- Semedoğlu, Y. (1987). “Bayatı Şiraz”. *Ulduz*. 1987, No: 2, s. 35.
- Uygur, E. (2005). “Sosyalist Realizm Kavramının Ortaya Çıkış Süreci”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 9, S: 1, S. 13-30.
- Yusifli, V. (1984). “Dövrün Mozaikası”. *Azerbaycan Jurnalı*, 1984, No: 6

Extended Summary

At first glance, the story of the 1980's in Azerbaijani literature appears to be a continuation of the 1960's prose. When viewed closely, though, it becomes clear that it has its own peculiarities. During those years, storytellers hoped for a shift in the Soviet government's oppressive practices. The people who attempted radical improvements in the 1980's made national and spiritual issues the central theme of the story. It is clear that storytellers in the 1980's who utilized 1960's prose as an example in Azerbaijani literature were accused of imitating it and were chastised. In the 1980's, Azerbaijan's story genre went through a period of rapid development. Literary generations that differed in age produced works in the same years. The representatives of previous generations, namely İlyas Efendiyev, İsmail Şıhlı, İsa Hüseyinov, Sabir Ehedli, continued to provide noteworthy examples in the story genre. In reality, Mirza İbrahimov, İsi Melikzade, Anar, Ekrem Eylisli, and Elçin, all of whom symbolize 1960s prose, attract attention with their successful stories. Similarly, Vagif Nesib, Şahmar Ekberzade, Mövlud Süleymanlı, Ramiz Rövsen, Seyran Sehavet, and Afag Mesut should be highlighted for their outstanding accomplishments in the 1970's. In 1980's stories, the individual is emphasized rather than the country's system being criticized. The story's heroes, who are trapped in their inner worlds, are depicted as people who are alienated from themselves and society. Alcoholism is introduced into a story. Nepotism and bribery are cited as flaws. Religion and nationality are frequently utilized notions, and the people of Azerbaijan place a high emphasis on both concepts in order to raise their national awareness. It could be stated that the favored locations in 1980's narratives nearly had their own identity. When compared to the period prior to 1960, the cast of characters, the breadth of subjects, and the preferences of the location underwent radical changes. It may be argued that written examples emphasize national issues more, paved the path for the country's independence, and set the foundation for the Republic of Azerbaijan's establishment.

Significant changes in the personal attributes of the heroes of the work may be recognized in the stories produced in Azerbaijan in the 1980's. Positive characters in prose work were perfectly fictionalized before 1960, while negative characters were depicted as utterly evil. In the 1980's, the major axis of the stories was primarily human. The protagonists are usually picked from society's common people. These characters whose stories do not include ideal people in all respects are shown with small human imperfections. This period's narratives show a significant decline in the number of over-idealized persons. The storytellers occasionally fictionalize the characters as psychologically disturbed individuals. This is a viewpoint that contradicts the "positive hero" interpretation of realism of socialism. Peasants, laborers, and administrators working on the collective farm are featured prominently in stories published in the 1940's and 1950's. In the 1980 interpretations, however, this method changed, and people from many walks of life were incorporated in the work's identity. People in the stories from the years indicated are in conflict with one another and with society depending on the scenario. In these years, some of the narrative characters are perceived as

estranged from society and themselves. The concept of “positive hero,” which was popular until the early 1960’s, deteriorated dramatically in the 1980’s. As in these years, writers’ perspectives on humans began to shift dramatically. The inner world and psychological state of the individual were reflected by storytellers who place a higher weight on human personality than before. Although the practice of placing the individual at the center of narratives first appeared in the 1960’s, it boomed in popularity in the 1980’s. The authors began by unraveling and explaining to the reader the inner world of the human being, which is a complex structure. The variety of characters who make up the cast of characters in the published stories catches the eye. Because, according to a shifting concept, any individual in society, regardless of their social status, can be pushed forward as the hero of the story. The storytellers who created works in Azerbaijan in the 1980s used the settings to emphasize both the inner world of the heroes and their social status. Individuals’ lifestyles, education, and income levels are presented and reinforced through places. The setting, which is more than just the setting for the events, is regarded as a crucial aspect in the story’s identity. In the 1980s, the setting, which plays a key role in the fictionalization of plot in narrative literary texts, was exploited effectively. The author values the setting in the narratives as much as the plot and the cast of characters. In the 1980s, it is seen that storytellers had a strong connection to the setting of the events. Anar and Elçin, who continued their literary careers in the same years, favored the city as a setting. Both names elevated the concept of setting to the level of homeland. The house, which was extremely popular during this time period, is not a basic dwelling. Houses are unique spaces that bring family members together and serve as a link between the past and the present. In our opinion, learning the story’s development line in the 1980’s will help in comprehension of storytelling in Azerbaijani literature as a whole.